Genomlar ve Evrimleri

Prof. Dr. Bektaş TEPE

Genel Biyoloji

Bölüm 21

Yaşam Ağacını Okumak

- Tüm canlıları birbirine bağlayan evrimsel ilişkilere “yaşam ağacı” adı verilir.
- İnsan ve şempanze, bu ağacın en yakın akraba iki dalını temsil eder.
- Yandaki figürde yer alan çocuk ve şempanze, ortak geçmişe sahip iki primat olarak aynı yaprağı incelemektedir.

Bi Dünya Biyoloji

Bektaş Tepe
gezimania_tr

Benzerlikler ve Farklılıkların Genetik Temeli

- İnsan ile şempanze birbirine çok benzer olsa da konuşma gibi belirgin farklar bulunur.
- Bu farkların genetik temelleri, genom dizileme teknolojilerinin ilerlemesi ile araştırılmaktadır.
- İlerleyen kısımlarda, konuşma ile ilişkili FOXP2 genindeki türler arası farklılıklara değinilecektir.

Bi Dünya Biyoloji

Bektaş Tepe
gezimania_tr

İnsan ve Şempanze Genomlarının Karşılaştırılması

- Şempanze genomu, insan genomundan iki yıl sonra tam olarak dizilendi.
- Artık iki genomu baz baz karşılaştırabiliyor ve türler arasındaki ayırt edici özellikleri araştırabiliyoruz.
- Böylece bizi diğer primatlardan ayıran genetik değişiklikler ortaya çıkarılıyor.

Bi Dünya Biyoloji

Bektaş Tepe
gezimania_tr

Farklı Türlerin Genomlarının Dizilenmesi

- İnsan ve şempanze dışında; *E. coli*, mısır (*Zea mays*) ve meyve sineği gibi birçok türün genomu dizilenmiştir.
- Ayrıca ahtapot (*Octopus bimaculoides*) ve fil köpekbalığının (*Callorhinchus milii*) genomları da tam olarak aydınlatılmıştır.
- 2014 yılında, insanlara oldukça yakın bir tür olan Neandertal insanının (*Homo neanderthalensis*) genomu da yüksek kalitede dizilenmiştir.

Bi Dünya Biyoloji

Bektaş Tepe
gezimania_tr

Genom Karşılaştırmalarının Önemi

- Bu tür genomları tek tek incelemek biyolojide yeni bilgiler sunmaktadır.
- Türler arası karşılaştırmalar, hangi gen setlerinin belirli gruplara özgü özellikleri kontrol ettiğini ortaya koyar.
- Bakterilerden bitkilere kadar farklı canlıların genomları, ortak atadan gelen kadim genlerimizi anlamayı sağlar.

Bi Dünya Biyoloji

Bektaş Tepe
gezimania_tr

Genomik ve Biyoinformatik

- Çok sayıda türün genomunun tamamlanmasıyla yeni bir yaklaşım ortaya çıkmıştır: genomik.
- Genomik, bir organizmadaki tüm genlerin ve aralarındaki ilişkilerin bütüncül olarak incelenmesidir.
- Bu büyük veri yığınını saklamak ve analiz etmek için biyoinformatik adı verilen disiplin gelişmiştir.

Bi Dünya Biyoloji

Bektaş Tepe
gezimania_tr

İnsan Genom Projesinin Başlangıcı

- İnsan genomunun dizilenmesi, 1990 yılında İnsan Genom Projesi adıyla resmen başlatıldı.
- Proje, uluslararası ve kamu destekli büyük bir bilim konsorsiyumu tarafından yürütüldü.
- Altı ülkede 20 büyük dizileme merkezi ve birçok laboratuvar projeye katkı sağladı.

Bi Dünya Biyoloji

Bektaş Tepe
gezimania_tr

Projenin Tamamlanması

- İnsan genom dizisi 2003 yılında büyük ölçüde tamamlandı.
- Her bir kromozomun dizisi analiz edilip bilimsel makalelerle yayınlandı.
- Son olarak kromozom 1 ile ilgili çalışma 2006 yılında yayımlandı ve dizileme "neredeyse tamam" kabul edildi.

Bi Dünya Biyoloji

Bektaş Tepe
gezimania_tr

Nihai Amaç ve Büyük Veri Hacmi

- Her genom projesinin temel amacı, tüm kromozom dizilerinin eksiksiz belirlenmesidir.
- İnsan genomunda 3 milyar baz çiftinin dizilenmesi büyük bir teknik zorluktu.
- İlk aşamalarda dideoksi zincir sonlandırma yöntemi kullanıldı ve süreç önemli ölçüde otomasyona dayanıyordu.

Bi Dünya Biyoloji

Bektaş Tepe
gezimania_tr

Dizileme Hızındaki Büyük Artış

- 1980'lerde günde 1.000 baz çifti dizileyen laboratuvarlar üretken sayılıyordu.
- 2000 yılına gelindiğinde, her merkez saniyede 1.000 baz çifti dizileyebilir hale geldi.
- 2016'da yaygın kullanılan cihazlar 25 milyon baz çifti/saniye, bazı yeni teknikler ise 66 milyar baz çifti/saniye hızına ulaştı.

Bi Dünya Biyoloji

Bektaş Tepe
gezimania_tr

Yüksek Verimli Dizileme Teknolojileri

- Çok hızlı analiz yapan ve devasa veriler üreten cihazlara yüksek verimli (high-throughput) denir.
- Modern dizileme makineleri bu kategoriye girer ve genom çalışmalarının hızını çarpıcı biçimde artırır.
- Bu ilerlemeler, genom araştırmalarının ölçeğini tamamen değiştirmiştir.

Bi Dünya Biyoloji

Bektaş Tepe
gezimania_tr

İki Tamamlayıcı Yaklaşım

- Başlangıçta, eldeki genetik bilgilerin üzerine sistemli ve adım adım ilerleyen yöntem uygulanıyordu.
- 1998'de J. Craig Venter, Celera Genomics şirketiyle farklı bir strateji önerdi.
- Bu alternatif strateji tüm-genom "shotgun" yaklaşımıdır.

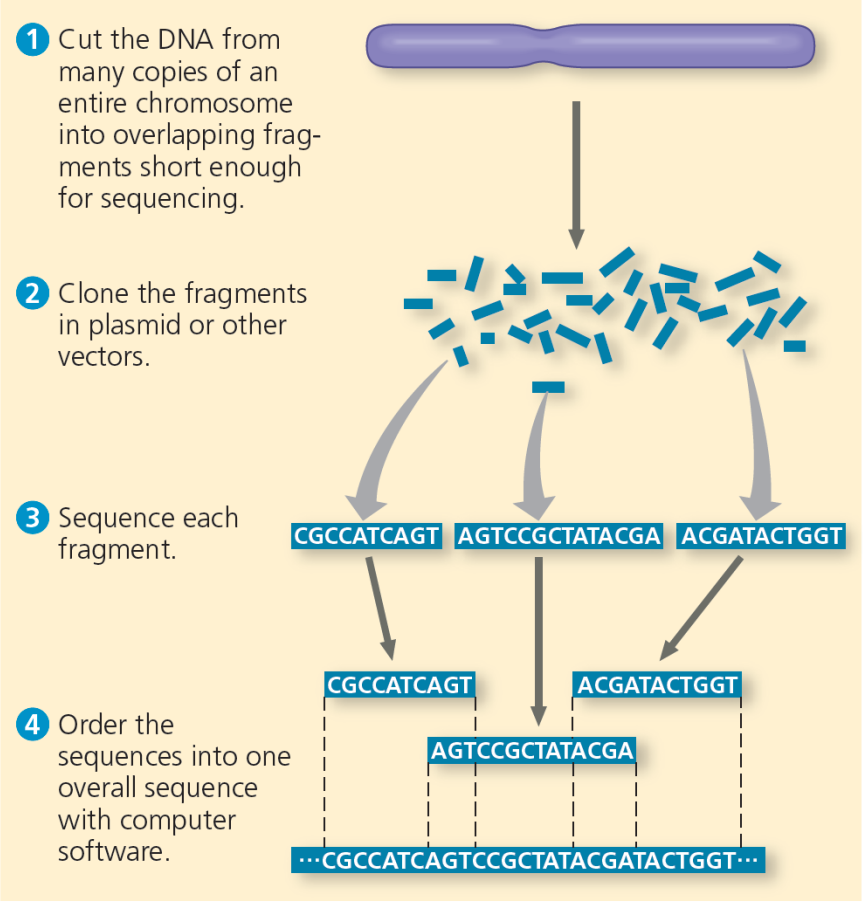

Bi Dünya Biyoloji

Bektaş Tepe
gezimania_tr

Shotgun Yaklaşımının Özelliği

- Shotgun yönteminde DNA rastgele parçalara ayrılır, klonlanır ve dizilenir.
- Bilgisayar yazılımları, çok sayıdaki kısa diziyi üst üste bindirerek tek bir bütün diziyi oluşturur.
- Böylece genom hızlı şekilde okunabilir hale gelir.

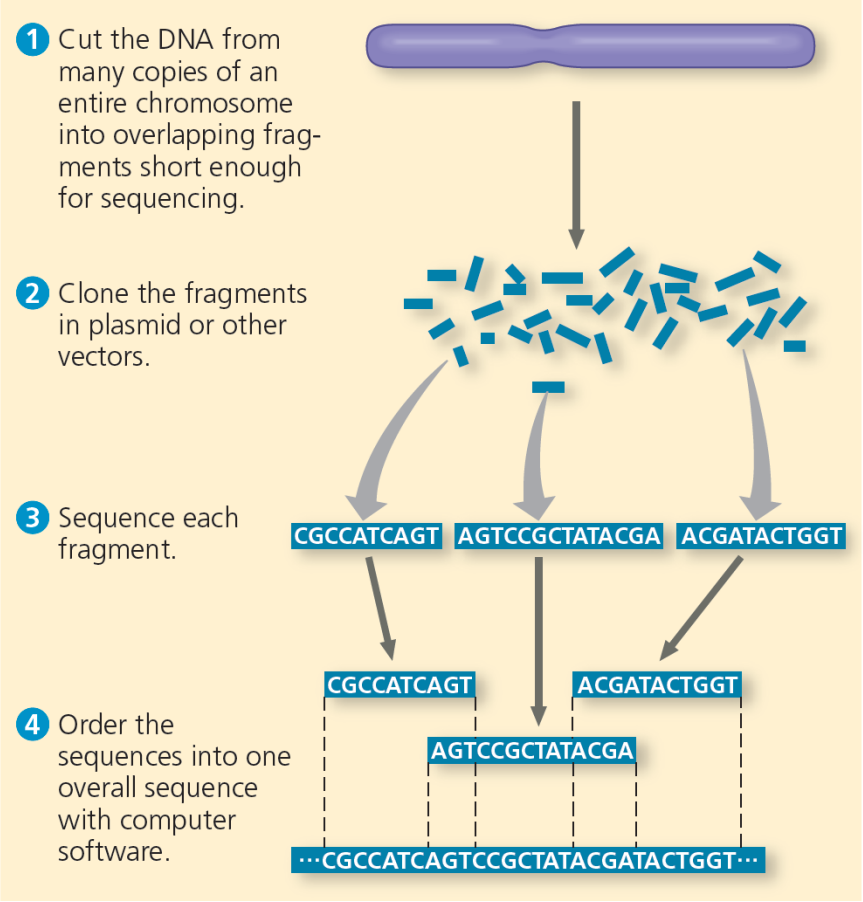

Bi Dünya Biyoloji

Bektaş Tepe
gezimania_tr

Yeni Nesil Dizileme Teknikleri

- “Next-generation” teknikler shotgun yaklaşımını geliştirmiş ve çok daha hızlı hale getirmiştir.
- Çok küçük DNA parçaları aynı anda dizilenir ve bilgisayarlar bunları hızla birleştirir.
- Bu tekniklerde klonlama adımı gereksizdir, süreç daha pratik ilerler.

Bi Dünya Biyoloji

Bektaş Tepe
gezimania_tr

Maliyet ve Süre Açısından Büyük Değişim

- İlk insan genomunun dizilenmesi 13 yıl sürdü ve maliyeti 100 milyon dolar civarındaydı.
- James Watson'ın genomu 2007'de 4 ayda ve 1 milyon dolara dizilendi.
- 2016 itibarıyla 1.000 dolara, 1 günden kısa sürede bireysel genom dizilemek mümkündür.

Bi Dünya Biyoloji

Bektaş Tepe
gezimania_tr

Metagenomik Yaklaşımı

- Metagenomikte, çevreden alınan bir örnekteki tüm türlerin DNA'sı birlikte dizilenir.
- Türleri ayrı ayrı kültüre almak gerekmez; bilgisayar yazılımları karışık veriyi türlere ayırır.
- Bu yöntem, insan bağırsak florası gibi mikroorganizma topluluklarını çalışmayı büyük ölçüde kolaylaştırmıştır.

Bi Dünya Biyoloji

Bektaş Tepe
gezimania_tr

Metagenomiğin Uygulama Alanları

- Metagenomik, laboratuvarda kültüre alınması zor türler için güçlü bir araştırma yoludur.
- Kuzey Kutbu'ndaki eski toprak örneklerinde bile 50.000 yıl önce yaşamış türlerin izleri belirlenmiştir.
- Böylece ekosistemlerin tarihsel yapısı da anlaşılabilmektedir.

Bi Dünya Biyoloji

Bektaş Tepe
gezimania_tr

Dizilenmiş Verinin Yorumlanması

- Genom dizileri başlangıçta yalnızca peş peşe gelen A, T, C ve G harflerinden oluşur.
- Bu devasa bilgiyi anlamlandırmak yeni analiz yaklaşımlarını zorunlu kılar.
- Bir sonraki kısımda, genom verilerinin nasıl çözümlendiğine odaklanacağız.

Bi Dünya Biyoloji

Bektaş Tepe
gezimania_tr

Biyoinformatiğin Doğuşu ve İhtiyaç

- İnsan Genom Projesi sırasında her gün devasa miktarda DNA dizisi üretilmeye başlandı.
- Bu verileri organize etmek ve kayıt altında tutmak için ortak veri merkezlerine ihtiyaç duyuldu.
- Projenin hedeflerinden biri de kolay erişilebilir veri tabanları ve analiz yazılımlarının geliştirilmesiydi.

Bi Dünya Biyoloji

Bektaş Tepe
gezimania_tr

Merkezi Kaynakların Oluşturulması

- Biyoinformatik kaynaklarının araştırmacılar için erişilebilir olması, genom analiz hızını ciddi şekilde artırdı.
- Bu amaçla, ABD Ulusal Tıp Kütüphanesi ve NIH, NCBI adlı kurumu kurdu.
- NCBI web sitesi, genomik çalışmalar için veri tabanları, yazılımlar ve kapsamlı bilgi kaynakları sunar.

Bi Dünya Biyoloji

Bektaş Tepe
gezimania_tr

Uluslararası İş Birliği ile Genişleyen Veri Tabanları

- NCBI; Avrupa Moleküler Biyoloji Laboratuvarı, Japon DNA Veri Bankası ve Çin'deki BGI ile iş birliği içindedir.
- Bu büyük merkezlerin yanında, belirli alanlara yönelik daha dar kapsamlı veri tabanları sağlayan küçük laboratuvar siteleri de vardır.
- Örneğin bazı siteler sadece belirli kanser türlerindeki genetik değişikliklere odaklanır.

Bi Dünya Biyoloji

Bektaş Tepe
gezimania_tr

GenBank ve Artan Veri Miktarı

- GenBank, NCBI'nin DNA dizilerine ait ana veri tabanıdır.
- 2016 yılı itibarıyla 194 milyon genetik fragment ve toplamda 213 milyar baz çifti içerir.
- Veri tabanı sürekli güncellenir ve içeriği hızla artmaya devam eder.

Bi Dünya Biyoloji

Bektaş Tepe
gezimania_tr

BLAST ve Diğer Analiz Yazılımları

- BLAST, bir DNA dizisinin GenBank'taki tüm dizilerle karşılaştırılmasını sağlar.
- Protein dizilerini karşılaştırabilen yazılımlar da mevcuttur.
- Başka bir program, korunmuş protein bölgelerini belirleyip üç boyutlu modellerini gösterebilir.

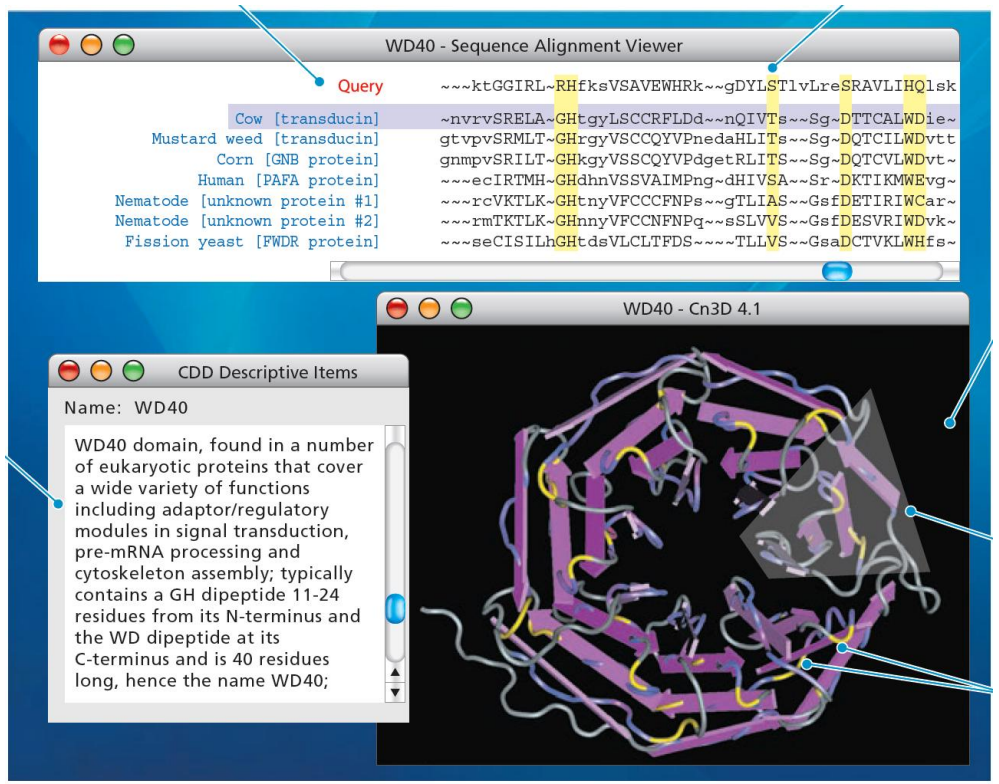

Bi Dünya Biyoloji

Bektaş Tepe
gezimania_tr

Evrimsel İlişkileri Anlamaya Yönelik Araçlar

- Birden fazla DNA ya da protein dizisini hizalayabilen yazılımlar vardır.
- Bu yazılımlar, diziler arasındaki benzerliklere dayanarak evrimsel ağaçlar oluşturabilir.
- Böyle bir ağacın örneği yanda gösterilmektedir.

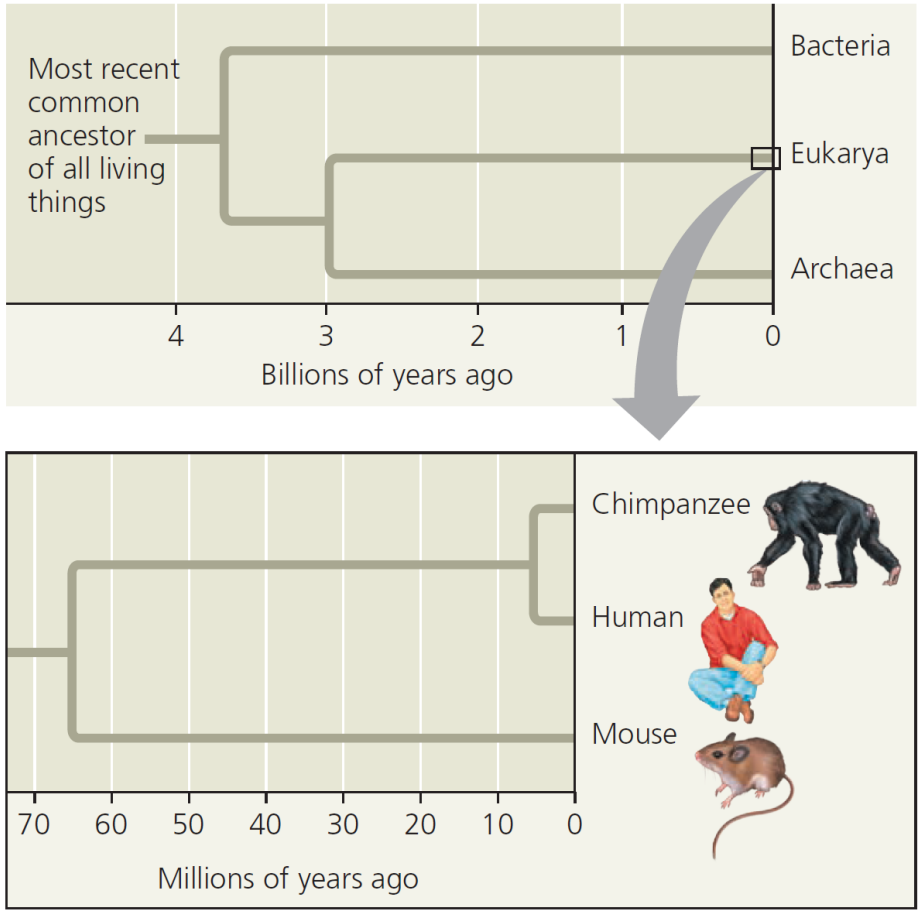

Bi Dünya Biyoloji

Bektaş Tepe
gezimania_tr

Üç Boyutlu Protein Yapılarının Depolanması

- Rutgers Üniversitesi ve UC San Diego tarafından yönetilen Protein Data Bank, çözümlenmiş tüm 3D protein yapılarını içerir.
- Bu yapıların uzaysal görünümü döndürülerek farklı açılardan incelenebilir.
- Ders notlarınızdaki birçok protein yapısı bu veri tabanından elde edilmiştir.

Bi Dünya Biyoloji

Bektaş Tepe
gezimania_tr

Araştırmacılar İçin Ücretsiz Bilgi Kaynakları

- Tüm bu kaynaklar dünya çapındaki araştırmacılar için ücretsiz olarak erişime açıktır.
- Bu durum, genom analizi ve biyolojik keşiflerin hızla ilerlemesini sağlamaktadır.
- Şimdi, bilim insanlarının bu verilerle hangi soruları yanıtlayabildiğine bakalım.

Bi Dünya Biyoloji

Bektaş Tepe
gezimania_tr

Protein Kodlayan Genlerin Belirlenmesi

- Artık araştırmacılar genleri doğrudan DNA dizileri üzerinden inceleyebilmektedir.
- Ancak uzun dizilerde hangi kısmın gerçekten gen olduğunu belirlemek zorlu bir süreçtir.
- Bu sürece ‘gen anotasyonu’ adı verilir.

Bi Dünya Biyoloji

Bektaş Tepe
gezimania_tr

Gen Anotasyonunda İlk Adım: Bilgisayar Analizleri

- Bilgisayar yazılımları, gen varlığına işaret eden dizisel sinyalleri tarar.
- Başlangıç/bitiş kodonları, RNA ekleme bölgeleri gibi belirgin işaretler değerlendirilir.
- Ayrıca cDNA'lardan elde edilmiş EST dizileri, bilinen mRNA'lara karşı sorgulanır.

Bi Dünya Biyoloji

Bektaş Tepe
gezimania_tr

Genlerin Tanımlanmasında Karşılaştırmalı Analizler

- İnsan genlerinin yaklaşık yarısı proje öncesinde bilinmesine rağmen, diğerleri dizileme ile keşfedildi.
- Yeni bulunan genler, önce diğer canlılardaki bilinen genlerle karşılaştırılarak incelenir.
- Genetik kodun fazlalığı nedeniyle, karşılaştırmalar genelde protein dizileri üzerinden yapılır.

Bi Dünya Biyoloji

Bektaş Tepe
gezimania_tr

Genin Gerçekten İfade Edildiğinin Kanıtlanması

- Bir genin varlığını doğrulamak için o bölgeden RNA üretildiği gösterilmelidir.
- Bu amaçla RNA-seq gibi yöntemler kullanılır.
- Böylece genin canlıda işlevsel olarak yer aldığı anlaşılır.

Bi Dünya Biyoloji

Bektaş Tepe
gezimania_tr

Bilinen Protein Domeinleri ile Eşleşmeler

- Bazı yeni gen dizileri, diğer türlerde işlevi bilinen protein bölgeleri ile eşleşebilir.
- Örneğin muskmelon bitkisindeki bir araştırmada WD40 domain ile kısmi benzerlik bulunması heyecan vericidir.
- Bu bölgeler, hücre içi sinyal iletiminde görev yapan proteinlerde yaygındır.

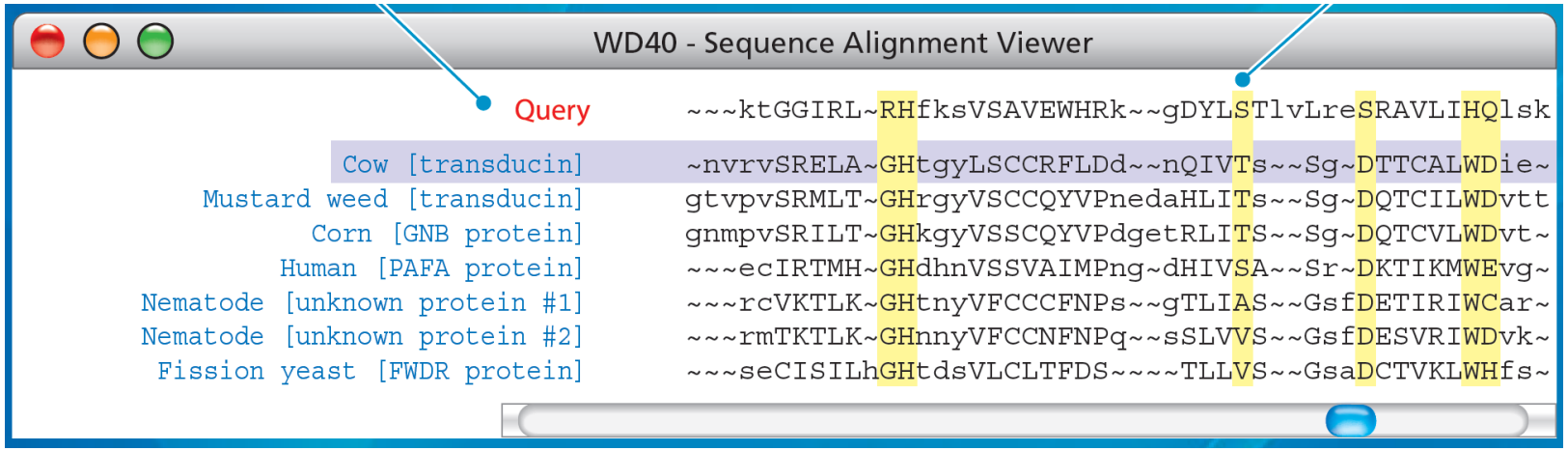

Bi Dünya Biyoloji

Bektaş Tepe
gezimania_tr

Hiçbir Benzerliği Olmayan Yeni Genler

- Bazı yeni genlerin ise hiç bilinen bir dizisel benzerliği olmayabilir.
- *E. coli* genomu dizilendiğinde genlerin yaklaşık üçte biri bu durumdaydı.
- Bu tür genlerde protein işlevi, yapı analizi ve fonksiyonel deneylerle ortaya çıkarılır.

Bi Dünya Biyoloji

Bektaş Tepe
gezimania_tr

Fonksiyonel Analiz ve Gen Susturma Yaklaşımları

- Gen işlevini anlamak için, genin baskılanarak fenotipteki değişimin gözlenmesi sık kullanılan bir yöntemdir.
- Bu tür fonksiyonel denemelerde CRISPR-Cas9 sistemi yaygın şekilde kullanılmaktadır.
- Böylece proteinin görevine dair net kanıtlar elde edilir.

Bi Dünya Biyoloji

Bektaş Tepe
gezimania_tr

Genleri Sistem Düzeyinde Anlamak

- Biyoinformatik, çok geniş gen kümelerini ve aralarındaki etkileşimleri incelememize güçlü bir hesaplama desteği sağlar.
- Bu yaklaşım, farklı türlerin genomlarının karşılaştırılması için de kullanılmaktadır.
- Genomik çalışmalar, genom organizasyonu, gen ekspresyonu, embriyonik gelişim ve evrim gibi temel biyolojik sorulara yeni bakış açıları kazandırır.

Bi Dünya Biyoloji

Bektaş Tepe
gezimania_tr

ENCODE Projesinin Amacı

- ENCODE projesi, 2003–2012 yılları arasında yürütülen uzun soluklu bir araştırma girişimidir.
- Hedef, insan genomundaki işlevsel tüm unsurların belirlenmesidir.
- Bu amaçla, farklı kültür hücreleri üzerinde çok sayıda deneysel teknik kullanılmıştır.

Bi Dünya Biyoloji

Bektaş Tepe
gezimania_tr

ENCODE Projesinin Odak Noktaları

- Araştırmacılar protein kodlayan genleri ve kodlamayan RNA genlerini belirlemeye çalışmıştır.
- Gen ekspresyonunu düzenleyen güçlendirici (enhancer) bölgeler ve promotörler kapsamlı biçimde taranmıştır.
- DNA ve histon modifikasyonları ile kromatin yapısı incelenmiştir; bunlar diziyi değiştirmeden ekspresyonu etkiledikleri için “epigenetik” özellikler olarak tanımlanmıştır.

Bi Dünya Biyoloji

Bektaş Tepe
gezimania_tr

ENCODE Projesinin Kapsamı ve Önemi

- Projenin ikinci fazında 32 araştırma grubundan 440'tan fazla bilim insanı görev almıştır.
- 2012'de tamamlanan bu faz, 1600'den fazla büyük veri setini içeren 30 makalenin eşzamanlı olarak yayımlanmasıyla sonuçlanmıştır.
- Bu sayede, farklı deneylerin sonuçları birbiriyle karşılaştırılabilmiş ve insan genomu çok daha bütünsel olarak anlaşılmıştır.

Bi Dünya Biyoloji

Bektaş Tepe
gezimania_tr

Genomun Transkripsiyon Çeşitliliği

- İncelenen hücre tiplerinin en az birinde genomun yaklaşık %75'inin transkribe edildiği belirlenmiştir.
- Buna karşın, genomun yalnızca %2'den azı protein kodlamaktadır.
- Genomun en az %80'ini oluşturan DNA elementlerine biyokimyasal işlevler atfedilmiştir.

Bi Dünya Biyoloji

Bektaş Tepe
gezimania_tr

Model Organizma Genomları ile Karşılaştırma

- *Caenorhabditis elegans* ve *Drosophila melanogaster* gibi model canlılar üzerinde benzer genom analizleri yapılmaktadır.
- Bu türlerde DNA teknolojisi ile deneysel testler yapılabilmesi, insan genomunun işleyişini anlamaya katkı sağlar.
- Böylece potansiyel olarak işlevsel görünen DNA bölgelerinin aktiviteleri doğrudan sınanabilir.

Bi Dünya Biyoloji

Bektaş Tepe
gezimania_tr

Roadmap Epigenomik Projesi

- ENCODE kültür hücreleriyle sınırlı olduğu için klinik uygulamalara geçişi zorlaştırmıştır.
- Roadmap Epigenomics Projesi, yüzlerce insan hücre tipi ve dokusunun epigenomunun kapsamlı olarak tanımlanmasını hedeflemiştir.
- Odak noktaları arasında kök hücreler, sağlıklı yetişkin dokuları ve kanser ile nörodejeneratif hastalıklar gibi hastalıklarla ilişkili dokular bulunmaktadır.

Bi Dünya Biyoloji

Bektaş Tepe
gezimania_tr

Roadmap Epigenomik Projesinin Çıktıları

- 2015 yılında 111 dokuya ait epigenom verileri raporlanmıştır.
- Sekonder tümör hücrelerinin epigenom profillerine bakarak orijinal tümör dokusunun belirlenebildiği bulunmuştur.
- Bu sonuçlar, epigenomik bilginin tıbbi tanı açısından yüksek potansiyel taşıdığını göstermiştir.

Bi Dünya Biyoloji

Bektaş Tepe
gezimania_tr

Proteomik ve Hücresel İşlevler

- Genom dizileme çalışmalarındaki ilerlemeler, protein kümelerinin sistematik olarak incelendiği proteomik yaklaşımları teşvik etmiştir.
- Proteom, bir hücrenin ya da hücre grubunun ürettiği tüm proteinleri ifade eder.
- Hücre aktivitelerini esas olarak proteinler yürüttüğü için, nerede ve ne zaman sentezlendiklerinin anlaşılması kritik önemdedir.

Bi Dünya Biyoloji

Bektaş Tepe
gezimania_tr

Sistem Biyolojisine Geçiş

- Genomik ve proteomik, yaşamı daha bütüncül bir bakışla incelememizi sağlar.
- Araştırmacılar, hücre ve organizmaların işleyişine katkı sağlayan tüm gen ve proteinlerin kataloglarını oluşturmaktadır.
- Odak noktası, tek tek parçalardan çok, bu parçaların biyolojik sistemlerdeki bütünleşik işlevleridir.

Bi Dünya Biyoloji

Bektaş Tepe
gezimania_tr

Sistem Biyolojisinin Amacı

- Sistem biyolojisi, bir sistemdeki parçaların etkileşimlerini inceleyerek tüm sistemin dinamik davranışlarını anlamayı hedefler.
- Bu yaklaşım, büyük veri kullanımı nedeniyle büyük ölçüde gelişmiş bilgisayar teknolojileri ve biyoinformatiğe dayanır.
- Böylece hücresel ve organizmasal açıklamaları daha gerçekçi modellerle yapmak mümkün olur.

Bi Dünya Biyoloji

Bektaş Tepe
gezimania_tr

Gen ve Protein Etkileşim Ağlarının Haritalanması

- Sistem biyolojisinin önemli hedeflerinden biri, gen ve protein etkileşim ağlarını tanımlamaktır.
- *Saccharomyces cerevisiae*'da çift gen silme denemeleriyle protein etkileşimleri analiz edilmiştir.
- Çift mutantların koloni büyüklüklerine bakılarak gen ürünlerinin birlikte işlev görüp görmediği anlaşılmıştır.

Bi Dünya Biyoloji

Bektaş Tepe
gezimania_tr

Hücresel Etkileşimlerin Görselleştirilmesi

- Araştırmacılar, etkileşim benzerliklerine göre proteinleri model üzerinde konumlandırmıştır.
- Bu işlem, ağ şeklinde bir "fonksiyonel harita" oluşturulmasını sağlamıştır.
- Çalışma sonucu elde edilen etkileşim haritası yanda gösterilmektedir.
- Bu kadar çok proteinin entegrasyonu için güçlü bilgisayar sistemleri ve özel yazılımlar geliştirilmiştir.

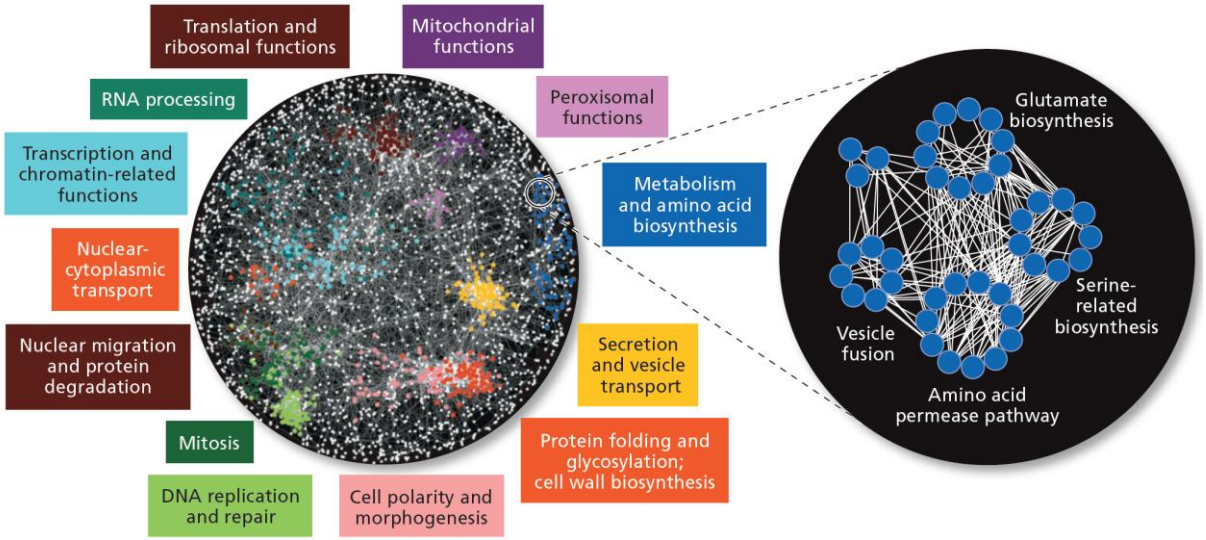

(Campbell Biology, 11. Ed.)

Bi Dünya Biyoloji

Bektaş Tepe
gezimania_tr

Kanser Araştırmalarında Sistem Biyolojisi

- The Cancer Genome Atlas, çoklu gen ve gen ürünlerinin birlikte analiz edildiği önemli bir sistem biyolojisi projesidir.
- Amaç, biyolojik sistemlerdeki değişimlerin kansere nasıl yol açtığını anlamaktır.
- Bu çalışma, National Cancer Institute ve NIH iş birliğinde yürütülmektedir.

Bi Dünya Biyoloji

Bektaş Tepe
gezimania_tr

Pilot Proje ve Hedeflenen Kanser Türleri

- Üç yıllık pilot proje, akciğer kanseri, over kanseri ve glioblastoma'daki ortak mutasyonları belirlemeyi amaçlamıştır.
- Kanser hücreleriyle normal hücrelerin gen dizileri ve gen ekspresyonları karşılaştırılmıştır.
- Glioblastoma üzerinde yapılan çalışma, bilinen bazı genlerin rolünü doğrulamış ve birkaç yeni gen adayını ortaya koymuştur.

Bi Dünya Biyoloji

Bektaş Tepe
gezimania_tr

Projenin Genişletilmesi

- Elde edilen başarılar nedeniyle proje, insanlarda yaygın ve ölümcül görülen on farklı kanser türünü de kapsayacak şekilde genişletilmiştir.
- Böylece farklı kanser tiplerinin moleküler temeli daha kapsamlı biçimde incelenebilmektedir.
- Bu yaklaşım, yeni tedavi hedeflerinin belirlenmesine katkı sağlar.

Bi Dünya Biyoloji

Bektaş Tepe
gezimania_tr

Yüksek Verimlilikteki Teknolojilerin Kullanımı

- Hızlı ve ucuzlayan yüksek verimli analiz teknikleri kansere yönelik çalışmalarda daha yaygın hâle gelmiştir.
- Sadece protein kodlayan genlerin değil, tüm tümör genomlarının dizilenmesi hedeflenmektedir.
- Bu sayede ortak kromozomal anomaliler ve diğer tutarlı genomik değişiklikler saptanabilir.

Bi Dünya Biyoloji

Bektaş Tepe
gezimania_tr

Mikroarray ve RNA-Seq Yaklaşımları

- Silikon ve cam üzerine yerleştirilmiş gen çipleri, kanser hastalarındaki gen ekspresyonlarını analiz etmek için kullanılmaktadır.
- RNA-Seq teknolojisi giderek mikroarray analizinin yerini almaktadır.
- Kanserde aşırı ya da düşük düzeyde ifade edilen genlerin belirlenmesi kişiye özgü tedavi fırsatı sunar.

(Campbell Biology, 11. Ed.)

Bi Dünya Biyoloji

Bektaş Tepe
gezimania_tr

Kişiselleştirilmiş Tedavi Yaklaşımları

- Bu çalışmalar sayesinde kanser alt tipleri daha net biçimde sınıflandırılabilmektedir.
- Örneğin, meme kanserinde daha rafine tedavi seçenekleri geliştirilmiştir.
- Tedavilerde hastanın genetik yapısı ve tümörün moleküler özelliklerine göre karar verilmesi mümkün olur.

Bi Dünya Biyoloji

Bektaş Tepe
gezimania_tr

Genetik Bilginin Tıpta Kullanımı

- Gelecekte tıbbi kayıtlarda bireylerin DNA dizilerinin yer alması beklenmektedir.
- Bu dizilerde hastalıklara yatkınlık oluşturan bölgeler işaretlenebilir.
- Böylece hastalıklar ortaya çıkmadan önce önlem almak veya daha etkili tedaviler uygulamak mümkün olabilir.

Bi Dünya Biyoloji

Bektaş Tepe
gezimania_tr

Moleküler Düzeyde Ortaya Çıkan Özellikler

- Sistem biyolojisi, moleküler düzeyde ortaya çıkan yeni özellikleri açıklamada oldukça etkilidir.
- Her biyolojik organizasyon seviyesinde, alttaki yapıtaşlarının düzenlenişine bağlı olarak yeni özellikler ortaya çıkar.
- Genetik sistemlerin bileşenleri ve etkileşimleri anlaşıldıkça bütün organizmalar hakkındaki bilgimiz de derinleşir.

Bi Dünya Biyoloji

Bektaş Tepe
gezimania_tr

Genom Büyüklüğü ve Gen Sayısı

- Tamamlanmış binlerce genom dizisi vardır ve on binlercesi hâlen taslak durumdadır.
- Tamamlanmış genomlar arasında yaklaşık 5.000 bakteri ve 242 arkea genomu bulunmaktadır.
- 283 ökaryotik türün dizisi tamamlanmış olup 2.635'i kalıcı taslak durumundadır.

Bi Dünya Biyoloji

Bektaş Tepe
gezimania_tr

Genom Boyutu: Prokaryot–Ökaryot Karşılaştırması

- Prokaryot genomları genellikle 1–6 Mb arasında değişir; örneğin *E. coli* genomu 4.6 Mb'dır.
- Arkea genomları da çoğunlukla bu aralığa yakındır.
- Ökaryot genomları daha büyüktür: *Saccharomyces cerevisiae* yaklaşık 12 Mb, insanlar ise 3.000 Mb genom büyüklüğüne sahiptir.

Genome Sizes and Estimated Numbers of Genes*

Organism	Haploid Genome Size (Mb)	Number of Genes	Genes per Mb
Bacteria			
Haemophilus influenzae	1.8	1,700	940
Escherichia coli	4.6	4,400	950
Archaea			
Archaeoglobus fulgidus	2.2	2,500	1,130
Methanosarcina barkeri	4.8	3,600	750
Eukaryotes			
Saccharomyces cerevisiae (yeast, a fungus)	12	6,300	525
Urticularia gibba (floating bladderwort)	82	28,500	348
Caenorhabditis elegans (nematode)	100	20,100	200
Arabidopsis thaliana (mustard family plant)	120	27,000	225
Drosophila melanogaster (fruit fly)	165	14,000	85
Daphnia pulex (water flea)	200	31,000	155
Zea mays (corn)	2,300	32,000	14
Ailuropoda melanoleuca (giant panda)	2,400	21,000	9
Homo sapiens (human)	3,000	< 21,000	7
Paris japonica (Japanese canopy plant)	149,000	ND	ND

*Some values given here are likely to be revised as genome analysis continues. Mb = million base pairs. ND = not determined.

(Campbell Biology, 11. Ed.)

Bi Dünya Biyoloji

Bektaş Tepe
gezimania_tr

Genom Boyutu Fenotiple İlişkili mi?

- Ökaryot genom büyüklükleri arasında fenotip ile doğrudan bir ilişki görülmemektedir.
- Bazı bitkiler çok büyük genomlara sahipken, bazıları çok daha küçük genomlara sahiptir.
- Genom boyutları tek hücreli ökaryotlardan bitkilere kadar geniş bir yelpazede değişiklik gösterir.

Bi Dünya Biyoloji

Bektaş Tepe
gezimania_tr

Örnek Genom Boyutları

- *Paris japonica*, yaklaşık 149 milyar baz çifti ile oldukça büyük bir genom taşır.
- *Utricularia gibba* ise sadece 82 Mb'lık çok küçük bir genoma sahiptir.
- Tek hücreli *Polychaos dubium*'un genomu 670 milyar baz çiftiyle son derece büyüktür.
- Aynı hayvan grubu içinde dahi geniş genom farklılıkları bulunabilir; örneğin bazı çekirgelerin genomu meyve sineğinden 11 kat büyüktür.

Bi Dünya Biyoloji

Bektaş Tepe
gezimania_tr

Prokaryot ve Ökaryotlarda Gen Sayısı

- Bakteri ve arkelerde gen sayısı genellikle ökaryotlara göre daha azdır.
- Serbest yaşayan prokaryotlarda yaklaşık 1.500–7.500 gen bulunur.
- Ökaryotlarda ise gen sayısı tek hücreli mantarlarda yaklaşık 5.000, bazı çok hücreli türlerde 40.000'in üzerine kadar çıkabilir.

Bi Dünya Biyoloji

Bektaş Tepe
gezimania_tr

Gen Sayısı ve Genom Boyutu İlişkisi

- Ökaryotlarda gen sayısı, genom büyüklüğünü düşündüğümüzde beklenenden daha düşüktür.
- Örneğin *C. elegans* genomu 100 Mb büyüklüğünde olup yaklaşık 20.100 gene sahiptir.
- *Drosophila melanogaster* genomu daha büyüktür (165 Mb), ancak yalnızca yaklaşık 14.000 gene sahiptir.

Genome Sizes and Estimated Numbers of Genes*

Organism	Haploid Genome Size (Mb)	Number of Genes	Genes per Mb
Bacteria			
Haemophilus influenzae	1.8	1,700	940
Escherichia coli	4.6	4,400	950
Archaea			
Archaeoglobus fulgidus	2.2	2,500	1,130
Methanosarcina barkeri	4.8	3,600	750
Eukaryotes			
Saccharomyces cerevisiae (yeast, a fungus)	12	6,300	525
Urticularia gibba (floating bladderwort)	82	28,500	348
Caenorhabditis elegans (nematode)	100	20,100	200
Arabidopsis thaliana (mustard family plant)	120	27,000	225
Drosophila melanogaster (fruit fly)	165	14,000	85
Daphnia pulex (water flea)	200	31,000	155
Zea mays (corn)	2,300	32,000	14
Ailuropoda melanoleuca (giant panda)	2,400	21,000	9
Homo sapiens (human)	3,000	< 21,000	7
Paris japonica (Japanese canopy plant)	149,000	ND	ND

*Some values given here are likely to be revised as genome analysis continues. Mb = million base pairs. ND = not determined.

(Campbell Biology, 11. Ed.)

Bi Dünya Biyoloji

Bektaş Tepe
gezimania_tr

İnsan Gen Sayısı Beklentileri

- İnsan genomu 3.000 Mb ile *C. elegans* ve *Drosophila*'dan çok daha büyüktür.
- İnsan Genom Projesi başlangıcında 50.000–100.000 gen tahmin edilmekteydi.
- Ancak ENCODE verileri, insan genomunda 21.000'den az gen bulunduğunu göstermiştir; bu durum bilim insanlarını oldukça şaşırtmıştır.

Genome Sizes and Estimated Numbers of Genes*

Organism	Haploid Genome Size (Mb)	Number of Genes	Genes per Mb
Bacteria			
Haemophilus influenzae	1.8	1,700	940
Escherichia coli	4.6	4,400	950
Archaea			
Archaeoglobus fulgidus	2.2	2,500	1,130
Methanosarcina barkeri	4.8	3,600	750
Eukaryotes			
Saccharomyces cerevisiae (yeast, a fungus)	12	6,300	525
Urticularia gibba (floating bladderwort)	82	28,500	348
Caenorhabditis elegans (nematode)	100	20,100	200
Arabidopsis thaliana (mustard family plant)	120	27,000	225
Drosophila melanogaster (fruit fly)	165	14,000	85
Daphnia pulex (water flea)	200	31,000	155
Zea mays (corn)	2,300	32,000	14
Ailuropoda melanoleuca (giant panda)	2,400	21,000	9
Homo sapiens (human)	3,000	< 21,000	7
Paris japonica (Japanese canopy plant)	149,000	ND	ND

*Some values given here are likely to be revised as genome analysis continues. Mb = million base pairs. ND = not determined.

(Campbell Biology, 11. Ed.)

Bi Dünya Biyoloji

Bektaş Tepe
gezimania_tr

Daha Az Genle Daha Fazla Protein

- İnsanlar ve diğer omurgalılar, genlerinden daha fazla protein üretebilmektedir.
- Bunun en önemli nedeni, RNA transkriptlerinin alternatif olarak ekzonlanmasıdır (alternative splicing).
- Tipik bir insan geni yaklaşık 10 ekzona sahiptir ve bu ekzonlar farklı şekillerde birleştirilir.
- Bazı genler yüzlerce farklı polipeptid formu oluşturabilir.

Bi Dünya Biyoloji

Bektaş Tepe
gezimania_tr

Protein Çeşitliliğini Artıran Ek Faktörler

- Farklı hücre tiplerinde ya da gelişim evrelerinde, polipeptitlerde eklenme veya bölünme gibi post-translasyonel değişiklikler görülebilir.
- miRNA gibi küçük düzenleyici RNA'ların keşfi de bu çeşitliliğe katkı sağlamıştır.
- Bu düzenleme mekanizmalarının bazı canlılarda daha fazla karmaşıklık yarattığı düşünülmektedir.

Bi Dünya Biyoloji

Bektaş Tepe
gezimania_tr

Gen Yoğunluğu (Gene Density) Karşılaştırmaları

- Gen yoğunluğu, belirli uzunluktaki DNA içinde kaç gen bulunduğunu gösterir.
- Prokaryot genomları daha küçük olmasına rağmen, gen yoğunlukları yüksektir.
- İnsanlarda ise genom, bakterilerden yüzlerce ila binlerce kat daha fazla baz çifti içerirken, yalnızca 5–15 kat daha fazla gen vardır.

Genome Sizes and Estimated Numbers of Genes*

Organism	Haploid Genome Size (Mb)	Number of Genes	Genes per Mb
Bacteria			
Haemophilus influenzae	1.8	1,700	940
Escherichia coli	4.6	4,400	950
Archaea			
Archaeoglobus fulgidus	2.2	2,500	1,130
Methanosarcina barkeri	4.8	3,600	750
Eukaryotes			
Saccharomyces cerevisiae (yeast, a fungus)	12	6,300	525
Urticularia gibba (floating bladderwort)	82	28,500	348
Caenorhabditis elegans (nematode)	100	20,100	200
Arabidopsis thaliana (mustard family plant)	120	27,000	225
Drosophila melanogaster (fruit fly)	165	14,000	85
Daphnia pulex (water flea)	200	31,000	155
Zea mays (corn)	2,300	32,000	14
Ailuropoda melanoleuca (giant panda)	2,400	21,000	9
Homo sapiens (human)	3,000	< 21,000	7
Paris japonica (Japanese canopy plant)	149,000	ND	ND

*Some values given here are likely to be revised as genome analysis continues. Mb = million base pairs. ND = not determined.

(Campbell Biology, 11. Ed.)

Bi Dünya Biyoloji

Bektaş Tepe
gezimania_tr

Gen Yoğunluğunun Düşük Olmasının Nedeni

- Ökaryot genomlarının büyük bölümü protein kodlamaz ve bilinen bir RNA ürününe de dönüşmez.
- Düzenleyici DNA dizileri daha karmaşıktır ve genler arasında geniş aralıklar bulunur.
- Tek hücreli ökaryotlarda bile gen yoğunluğu prokaryotlara göre daha düşüktür.

Bi Dünya Biyoloji

Bektaş Tepe
gezimania_tr

Bakteriyel Genlerde İntron Bulunmaz

- Bakterilerde DNA'nın neredeyse tamamı protein, tRNA veya rRNA genlerinden oluşur.
- Bazı kısa düzenleyici bölgeler dışında kodlanmayan dizi çok azdır.
- Bakterilerde protein kodlayan genler intron içermez.

Bi Dünya Biyoloji

Bektaş Tepe
gezimania_tr

İnsan Genomunda Kodlamayan DNA Fazlalığı

- İnsanlarda kodlamayan DNA miktarı bakterilere göre 10.000 kat daha fazladır.
- İnsan genlerinin uzun olmasının başlıca nedeni intronlardır.
- Ortalama bir insan geni 27.000 baz çifti uzunluğundayken, bakteriyel genler yaklaşık 1.000 baz çiftidir.

Bi Dünya Biyoloji

Bektaş Tepe
gezimania_tr

Genler Arası Kodlamayan DNA

- Çok hücreli ökaryotlarda, genler arasında çok geniş kodlamayan DNA bölgeleri bulunur.
- Bu bölgeler, düzenleyici elementler nedeniyle karmaşık organizasyon gösterir.
- Bir sonraki kısımda, bu geniş DNA bölgelerinin insan genomundaki yapısından ayrıntılı olarak bahsedilecektir.

Bi Dünya Biyoloji

Bektaş Tepe
gezimania_tr

Kodlamayan DNA'nın Çokluğu

- Çok hücreli ökaryot genomlarının büyük kısmı protein kodlamayan DNA'dan oluşur.
- İnsan genomunun yalnızca yaklaşık %1.5'i proteinleri veya rRNA/tRNA'ları kodlar ya da onlara dönüştürülür.
- Yandaki figür, insan genomundaki diğer %98.5'lik bölümün yapısını göstermektedir.
- Kodlayan genlere odaklanmış olsak da, genomdaki en büyük pay kodlamayan bölgelere aittir.

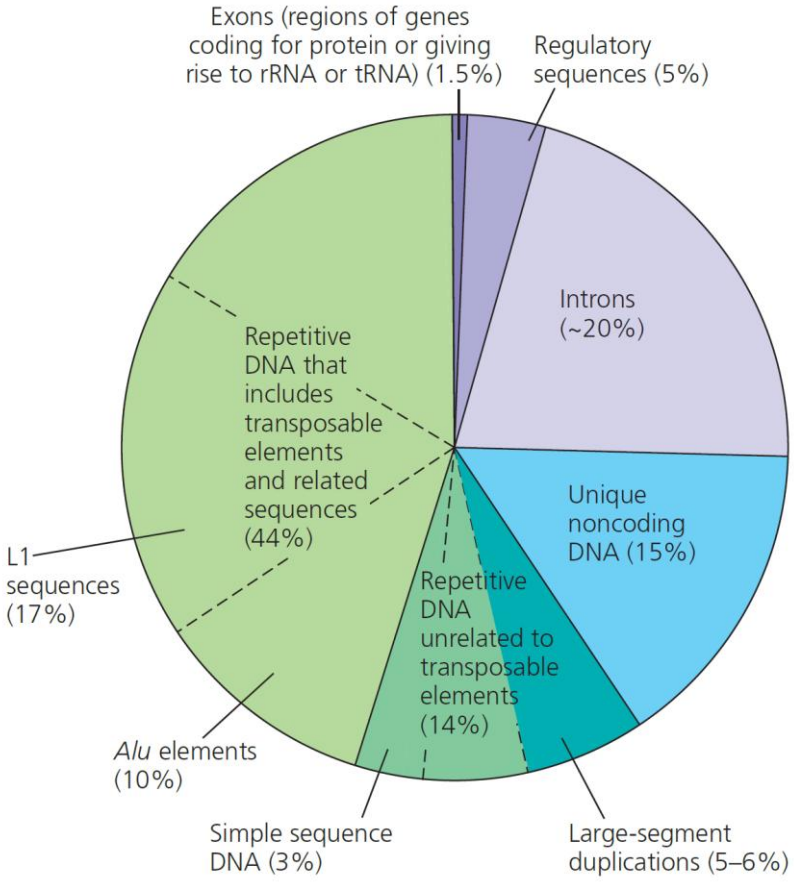

(Campbell Biology, 11. Ed.)

Prof. Dr. Bektaş TEPE

Bi Dünya Biyoloji

Bektaş Tepe
gezimania_tr

İnsan Genomunda Düzenleyici Bölgeler ve İntronlar

- Genlere bağlı düzenleyici bölgeler genomun yaklaşık %5'ini oluşturur.
- İntronlar ise insan genomunun yaklaşık %20'sini kapsar.
- Geriye kalan bölgeler, işlevsel genler arasında yer alır ve çoğunlukla kodlamayan DNA'dır.
- Bunlar arasında gen parçaları ve zamanla işlevini yitirmiş pseudogenler bulunur.

Bi Dünya Biyoloji

Bektaş Tepe
gezimania_tr

Tek Kopyalı Kodlamayan DNA

- Genomda benzersiz (tek kopyalı) kodlamayan DNA bölgeleri bulunur.
- Bu bölgeler, pseudogenler ve küçük gen parçalarını içerebilir.
- Küçük kodlamayan RNA'ları kodlayan genler, intronlar ile benzersiz kodlamayan DNA arasında dağılmış az bir yüzdelik oluşturur.
- Ancak bunların toplam oranı düşük seviyededir.

Bi Dünya Biyoloji

Bektaş Tepe
gezimania_tr

Tekrarlayan DNA'nın Genomdaki Baskınlığı

- İnsan genomundaki kodlamayan DNA'nın büyük kısmı tekrarlayan dizilerden oluşur.
- Tekrarlayan DNA, genomda birden fazla kopyası bulunan dizilerdir.
- Genom yerleşimleri genler arasında olup geniş alan kaplar.
- Yandaki görsel bu dağılımı görsel olarak da ortaya koymaktadır.

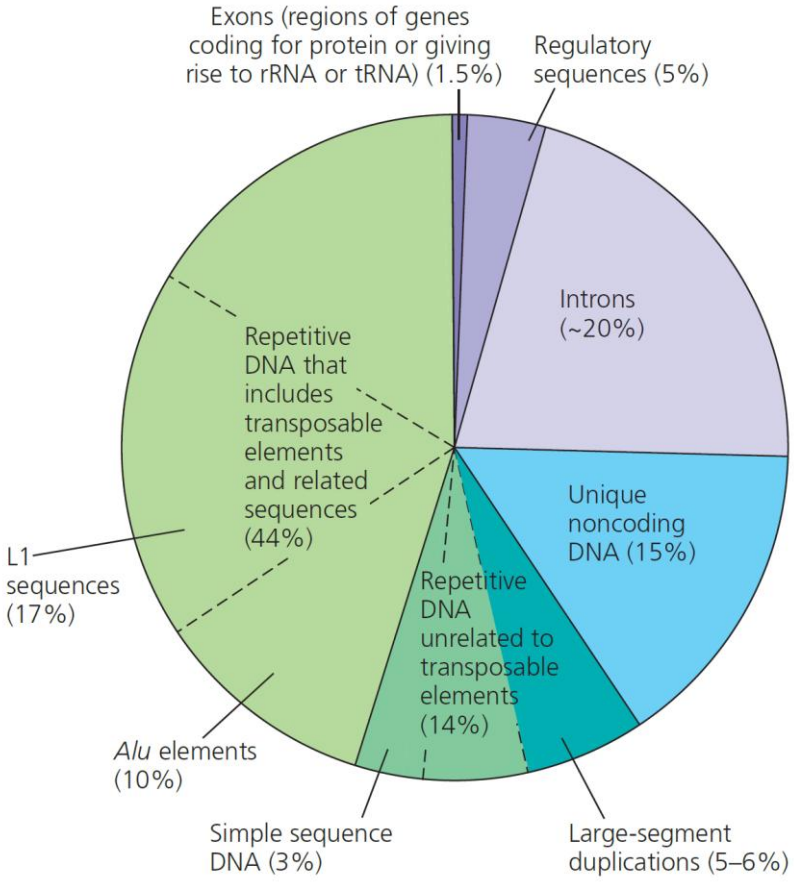

Bi Dünya Biyoloji

Bektaş Tepe
gezimania_tr

“Çöp DNA” Kavramının Çöküşü

- Kodlamayan DNA geçmişte “junk DNA” olarak adlandırılmıştır.
- Ancak farklı türlerin genom karşılaştırmaları, bu DNA bölgelerinin korunmuş olduğunu göstermektedir.
- İnsan, fare ve sıçan genomlarında yaklaşık 500 bölge tamamen aynıdır.
- Bu yüksek korunma düzeyi, işlevsel rollerinin olduğunu güçlü şekilde düşündürmektedir.

Bi Dünya Biyoloji

Bektaş Tepe
gezimania_tr

ENCODE Bulgularının Önemi

- ENCODE projesi, kodlamayan DNA'nın büyük bir bölümünün önemli işlevlere sahip olduğunu göstermiştir.
- Düzenleme, kromatin yapısı ve gen ifadesi gibi birçok süreçte rol oynar.
- Genom yapısının evrimsel süreçleri anlamamızda önemli bir anahtar olduğu vurgulanmaktadır.

Bi Dünya Biyoloji

Bektaş Tepe
gezimania_tr

Transpozonların Keşfi

- Hem prokaryot hem de ökaryot genomlarında hareket edebilen DNA segmentleri bulunur.
- Bu hareketli DNA parçalarına transpozon (transposable element) denir.
- İnsan genomundaki tekrarlayan DNA'nın yaklaşık %75'i transpozon kökenlidir; bu da genomun %44'üne karşılık gelir.

Bi Dünya Biyoloji

Bektaş Tepe
gezimania_tr

Barbara McClintock'un Çalışmaları

- 1940–1950'lerde mısır bitkisi üzerinde yaptığı çalışmalarla transpozonların varlığını ortaya koymuştur.
- Mısır tanelerindeki renk değişimlerini açıklayabilmek için DNA'nın yer değiştirdiğini öne sürmüştür.
- Başlangıçta şüpheyle karşılansa da bulguları sonradan doğrulanmıştır.
- McClintock bu öncü keşfiyle 1983'te Nobel Ödülü almıştır.

Bi Dünya Biyoloji

Bektaş Tepe
gezimania_tr

Transpozonlar ve Hareket Mekanizmaları

- Transpozonlar DNA aracılı hareket eder.
- “Kes–yapıştır” mekanizması: Orijinal yerinden çıkarak yeni bir yere taşınır.
- “Kopyala–yapıştır” mekanizması: Bir kopya oluşturur, eski yerinde de kalır.
- Bu süreçte transpozaz enzimi görev yapar.

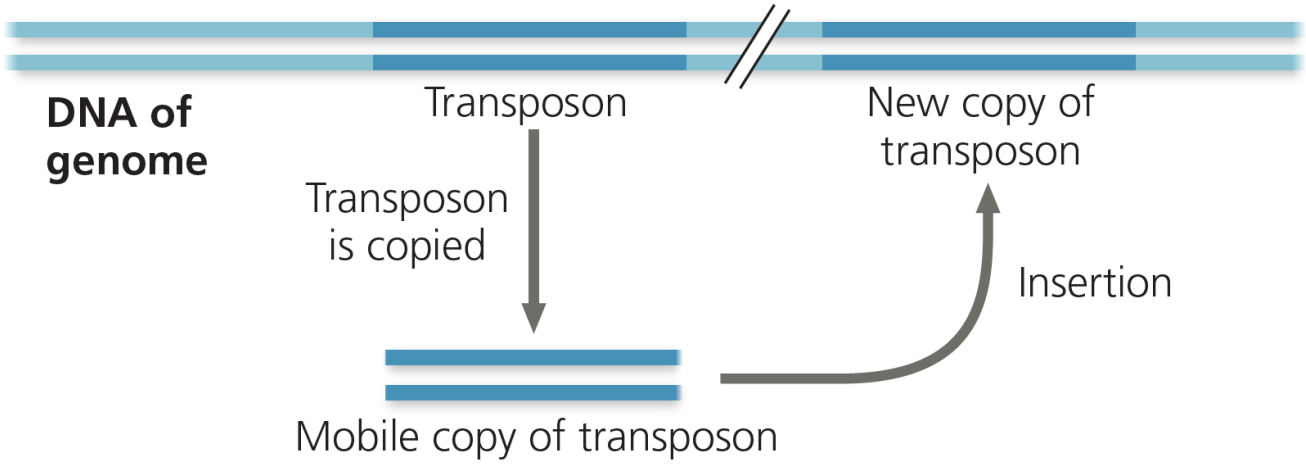

Bi Dünya Biyoloji
Bektaş Tepe
gezimania_tr

Retrotranspozonlar

- Retrotranspozonlar RNA aracılı hareket eder.
- DNA'dan RNA'ya kopyalanır; sonra RNA tekrar DNA'ya dönüştürülerek yeni yere eklenir.
- Bu dönüşümü reverse transkriptaz enzimi sağlar.
- Retrotranspozonlar hareket ettiklerinde orijinal bölgede daima bir kopya bırakır.

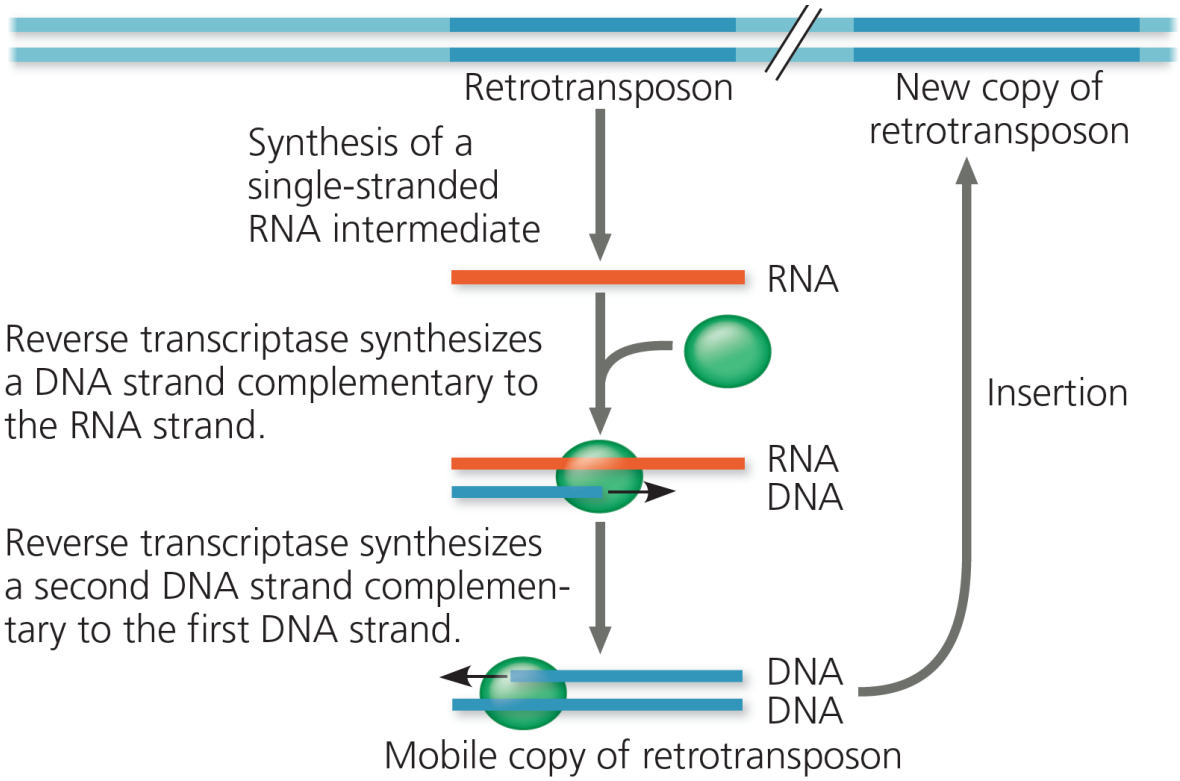

Bi Dünya Biyoloji

Bektaş Tepe
gezimania_tr

Transpozonlarla İlgili Dizilerin Yaygınlığı

- Ökaryot genomlarında transpozonların ve onlarla ilişkili dizilerin çok sayıda kopyası bulunur.
- Tek bir birim yüzlerce ya da binlerce baz çifti uzunluğunda olup genomda dağınık şekilde yer alır.
- Kopyalar birbirine benzer fakat tamamen aynı değildir.
- Transpozonlarla ilgili diziler memeli genomlarının yaklaşık %25–50'sini oluşturur.

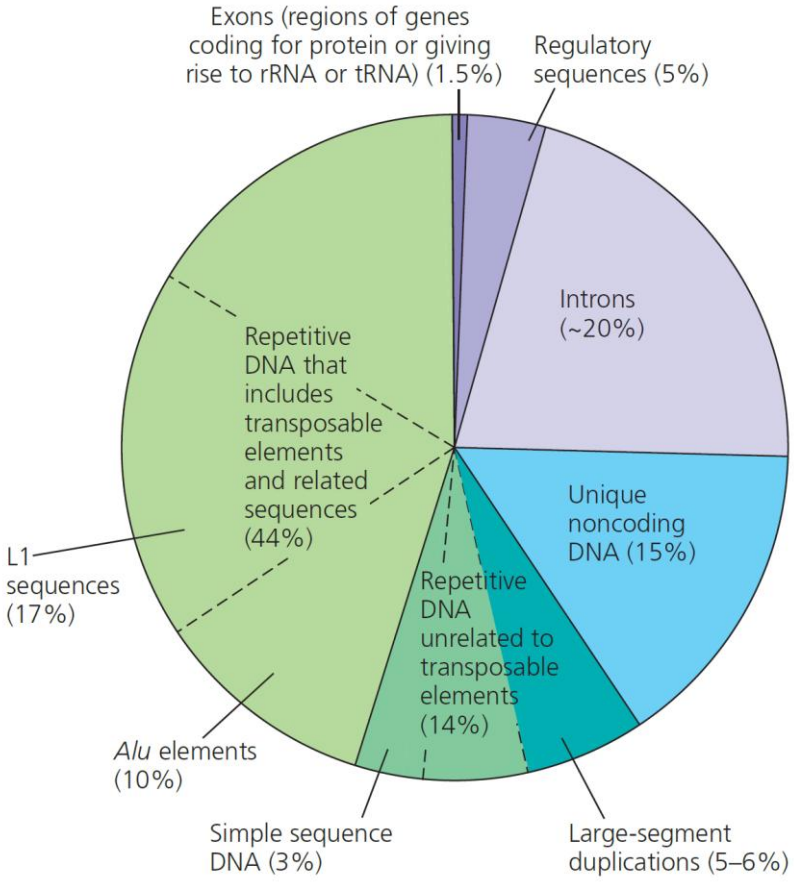

(Campbell Biology, 11. Ed.)

Bi Dünya Biyoloji

Bektaş Tepe
gezimania_tr

Transpozonların Hareket Özelliği

- Bu dizilerin bir kısmı hareket edebilir ve hareket için gerekli enzimleri kendileri kodlayabilir.
- Bazıları ise hareket yeteneklerini tamamen kaybetmiştir.
- Amfibi ve birçok bitkide transpozon oranları daha da yüksektir.
- Bazı bitki genomlarının büyük olmasının nedeni, gen artışı değil, transpozon artışıdır.

Bi Dünya Biyoloji

Bektaş Tepe
gezimania_tr

Bitki Genomlarına Örnek

- Mısır genomunun %85'i transpozonlardan oluşur.
- Bu durum genom büyüklüğünün esas olarak transpozon birikimiyle arttığını gösterir.
- Transpozon sayısı, türler arasında genom boyutunu etkileyen önemli bir faktördür.

Bi Dünya Biyoloji

Bektaş Tepe
gezimania_tr

İnsanlarda Alu Elementleri

- İnsan ve primat genomlarının büyük kısmında Alu elementleri adı verilen benzer diziler bulunur.
- Alu elementleri insan genomunun yaklaşık %10'unu oluşturur.
- Bu diziler yaklaşık 300 nükleotid uzunluğundadır ve protein kodlamaz.
- Birçok Alu dizisi RNA'ya çevrilir ve bazıları gen ifadesinin düzenlenmesine katkı sağlar.

Bi Dünya Biyoloji

Bektaş Tepe
gezimania_tr

LINE-1 (L1) Retrotranspozonları

- İnsan genomunun %17'si LINE-1 (L1) retrotranspozonlarından oluşur.
- Yaklaşık 6.500 baz çifti uzunluğundadır ve Alu dizilerinden çok daha uzundur.
- Normalde transpozisyon hızları düşüktür.
- Gelişmekte olan beyin hücrelerinde daha aktif olup nöron çeşitliliğine katkıda bulunabilir.

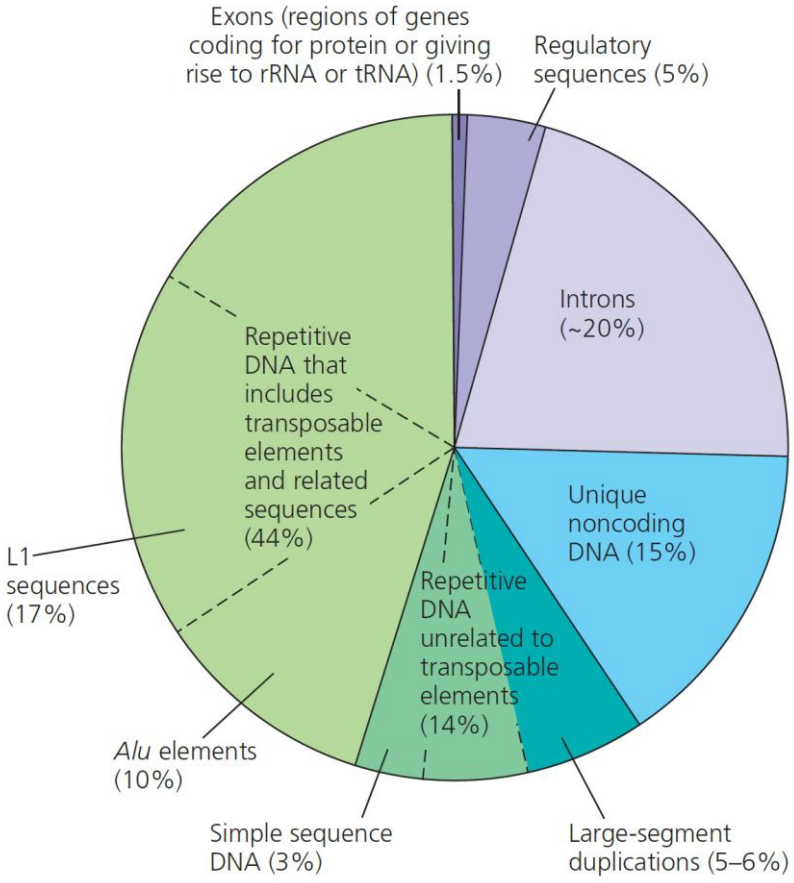

(Campbell Biology, 11. Ed.)

Bi Dünya Biyoloji

Bektaş Tepe
gezimania_tr

Transpozonların İşlevsel Olmayan Yapısı

- Birçok transpozon protein kodlasa da bu proteinler hücrenin normal işlevlerine katılmaz.
- Bu nedenle transpozonlar, tekrarlı DNA ile birlikte genellikle “kodlamayan DNA” sınıfına dahil edilir.

Bi Dünya Biyoloji

Bektaş Tepe
gezimania_tr

Diğer Tekrarlayan DNA Türleri

- Transpozonlarla ilişkili olmayan tekrarlayan DNA, DNA replikasyonu veya rekombinasyon hatalarıyla oluşmuş olabilir.
- İnsan genomunun yaklaşık %14'ünü oluşturur.
- Bunun yaklaşık üçte biri, 10.000–300.000 baz çifti uzunluğunda tekrar edilen DNA segmentlerinden oluşur.
- Bu uzun tekrarlar bazı işlevsel genleri içerebilir.

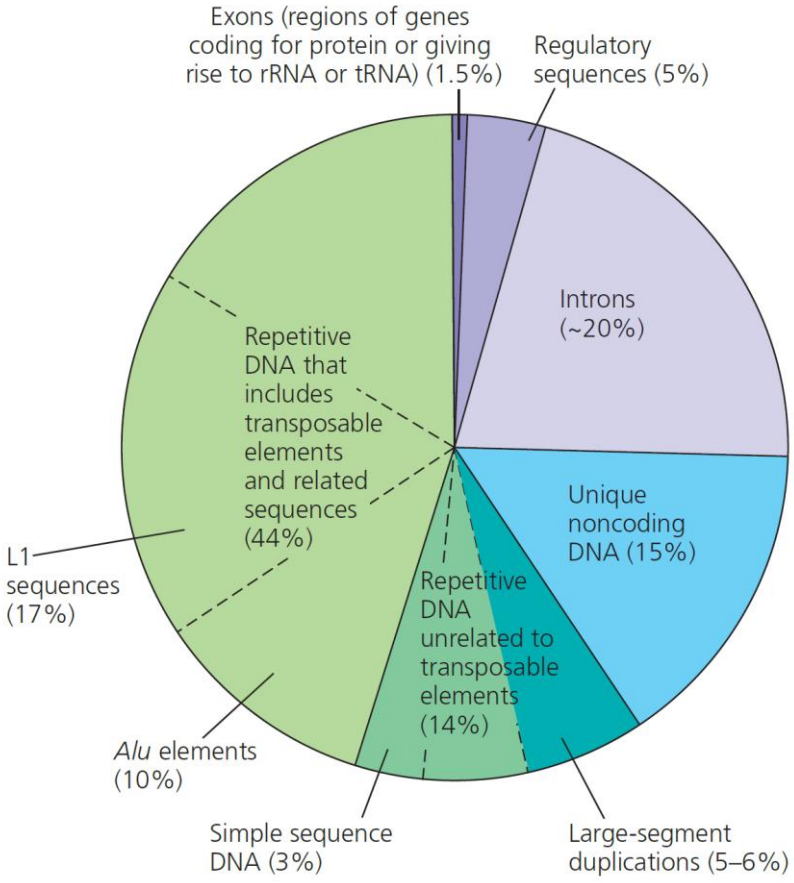

(Campbell Biology, 11. Ed.)

Prof. Dr. Bektaş TEPE

Bi Dünya Biyoloji

Bektaş Tepe
gezimania_tr

Basit Dizi DNA
(Simple Sequence DNA)

- Çok sayıda peş peşe tekrar eden kısa dizilerden oluşur.
- Verilen örnekte tekrar birimi GTTAC dizisidir ve 5 nükleotid içerir.
- Tekrar birimi genellikle 2–15 nükleotid uzunluğundadır.
- Tekrarlar birçok kromozomal bölgede bulunur ve sayıları değişiklik gösterebilir.

Bi Dünya Biyoloji

Bektaş Tepe
gezimania_tr

STR (Short Tandem Repeat) Analizi

- Tekrar birimi 2–5 nükleotid olduğunda bu dizilere STR adı verilir.
- STR'ler kişiden kişiye tekrar sayısı bakımından farklılık gösterir.
- İnsanlar diploid olduğu için her STR bölgesinde iki allel bulunur.
- STR analizi, genetik profillerin hazırlanmasında kullanılır.

Bi Dünya Biyoloji

Bektaş Tepe
gezimania_tr

Basit Dizi DNA'nın Genomdaki Payı

- Basit dizi DNA, insan genomunun yaklaşık %3'ünü oluşturur.
- Tekrarlanan birimlerin sayısı genoma göre değişkenlik gösterir.
- Bazı bölgelerde yüz binlerce tekrar bulunabilir.

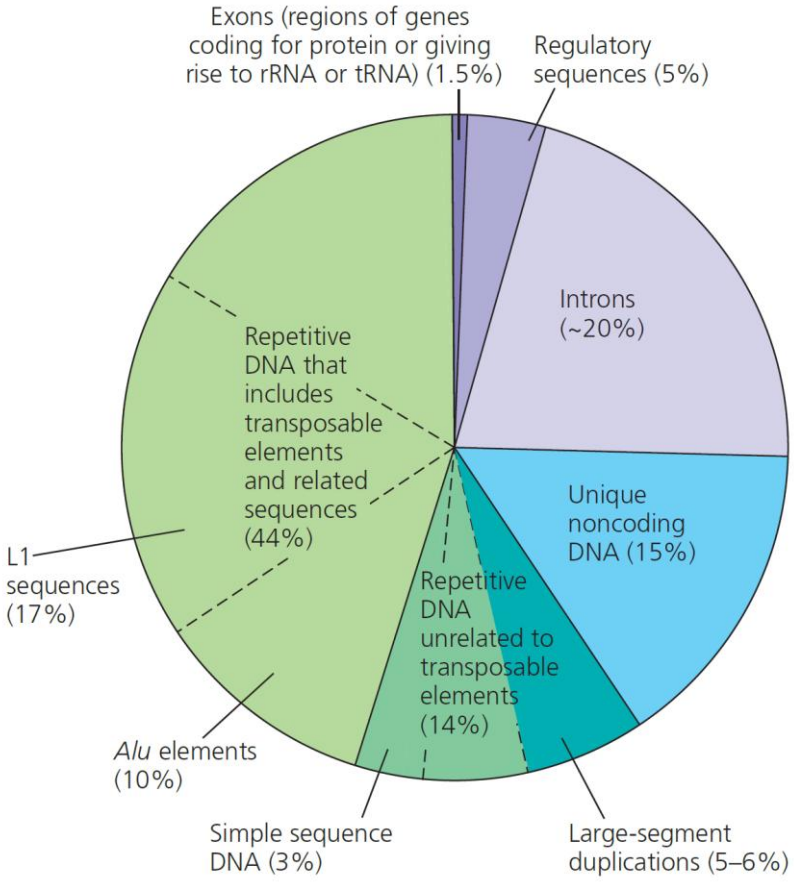

(Campbell Biology, 11. Ed.)

Bi Dünya Biyoloji

Bektaş Tepe
gezimania_tr

Kromozom Yapısındaki Rolü

- Basit dizi DNA'nın çoğu telomer ve sentromerlerde bulunur.
- Sentromerik DNA, hücre bölünmesinde kromatit ayrılması için gereklidir.
- Bu diziler interfaz çekirdeğinde kromatin organizasyonuna katkı sunabilir.

Bi Dünya Biyoloji

Bektaş Tepe
gezimania_tr

Telomerik DNA'nın Önemi

- Telomer uçlarındaki tekrar dizileri, her replikasyonda gen kaybını önler.
- Telomer proteine bağlanarak kromozom uçlarını parçalanmaya karşı korur.
- Ayrıca kromozomların diğerleriyle birleşmesini engeller.

Bi Dünya Biyoloji

Bektaş Tepe
gezimania_tr

Dizileme Çalışmalarındaki Zorluklar

- Çok kısa tekrar dizileri genom dizilemesinde yeniden birleştirmeyi zorlaştırır.
- Bilgisayarlar bu tekrar bölgelerini doğru şekilde birleştirmekte zorlanabilir.
- Bu durum genom boyutu tahminlerinde belirsizliğe neden olur.
- Bu nedenle bazı genom bölgeleri “kalıcı taslak” olarak kabul edilir.

Bi Dünya Biyoloji

Bektaş Tepe
gezimania_tr

Genlerin Genomdaki Yeri

- İnsan genomunun yalnızca yaklaşık %1.5'i proteinleri ya da tRNA ve rRNA gibi RNA moleküllerini kodlayan dizilerden oluşur.
- Genlerle ilişkili tüm DNA, yani kodlayıcı bölgeler ile intronlar ve düzenleyici diziler birlikte düşünüldüğünde, genomun yaklaşık %25'ini oluşturur.
- Ortalama bir gen uzunluğunun sadece yaklaşık %6'lık kısmı son gen ürününde temsil edilir.
- Bu durum, gen yapısının büyük bölümünün kodlama dışı bölgelerden oluştuğunu gösterir.

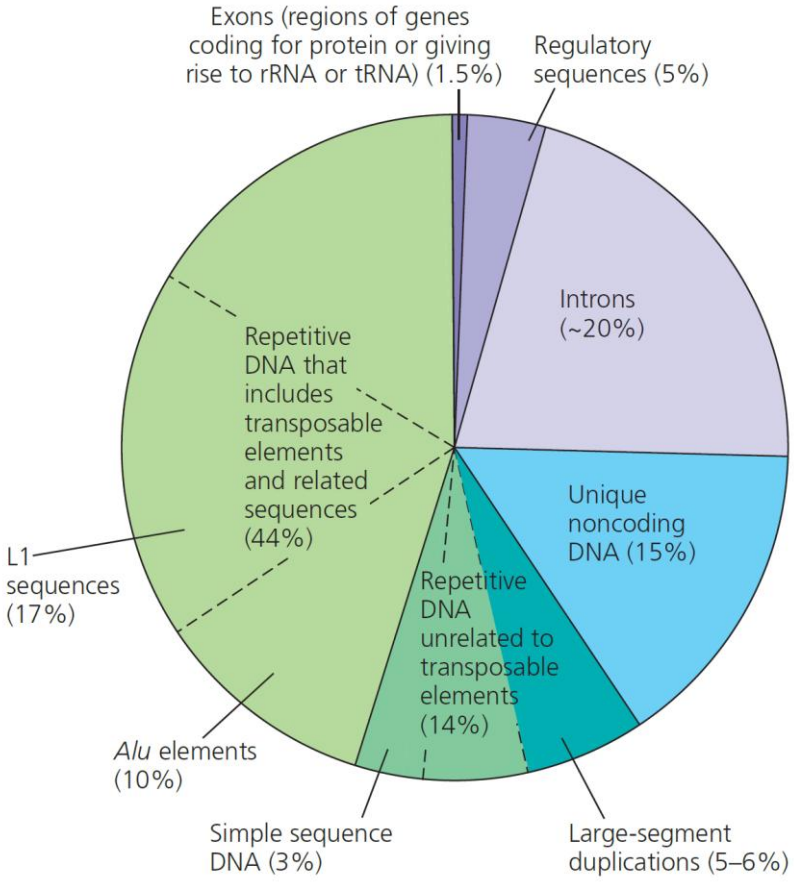

(Campbell Biology, 11. Ed.)

Prof. Dr. Bektaş TEPE

Bi Dünya Biyoloji

Bektaş Tepe
gezimania_tr

Ökaryot Genlerinin Kopya Sayıları

- Birçok ökaryot geninin yalnızca tek bir kopyası bulunur ve bunlara “unique” genler denir.
- İnsan genomunda bu unique genler, gen ilişkili DNA’nın yarısından daha azını oluşturur.
- Genlere ilişkin DNA’nın geri kalanı multigen aileler halinde bulunur.
- Bu aileler, birbirine çok benzeyen veya tamamen özdeş iki ya da daha fazla gen içerir.

Bi Dünya Biyoloji

Bektaş Tepe
gezimania_tr

Özdeş Dizilerden Oluşan Multigen Aileleri

- Özdeş DNA dizilerinden oluşan multigen aileleri genellikle genomda ardışık kümeler hâlinde bulunur.
- Histon genleri dışında, bu ailelerdeki genlerin son ürünleri çoğunlukla RNA moleküllerdir.
- Büyük rRNA moleküllerini kodlayan genler böyle bir aileye örnektir.
- Bu transkripsiyon birimi yüzlerce hatta binlerce kez tekrarlandığı için hücreler kısa sürede çok sayıda ribozom üretebilir.

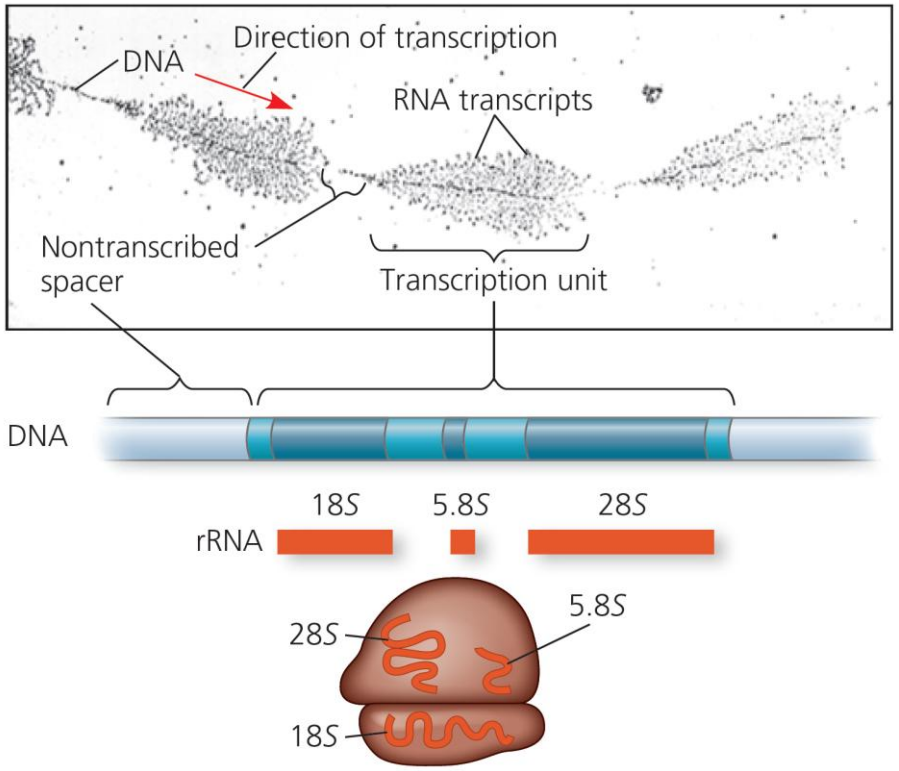

Bi Dünya Biyoloji

Bektaş Tepe
gezimania_tr

rRNA Üretiminin Organizasyonu

- Tek bir primer transkript işlenerek üç farklı büyük rRNA molekülü elde edilir.
- Bu rRNA'lar, proteinlerle birleşerek ribozom alt birimlerini oluşturur.
- Ayrıca 5S rRNA adı verilen başka bir rRNA çeşidi de ribozomal yapıya katılır.
- Bu tekrar düzeni, aktif protein sentezi için gerekli milyonlarca ribozomun hızla üretilmesini sağlar.

Bi Dünya Biyoloji

Bektaş Tepe
gezimania_tr

Benzer Ama Özdeş Olmayan Multigen Aileleri

- Globin genleri, özdeş olmayan multigen ailelerine klasik bir örnektir.
- İnsanlarda α-globin gen ailesi kromozom 16'da, β-globin gen ailesi ise kromozom 11'de yer alır.
- Her iki ailede de gelişim dönemine özgü farklı globin formları bulunur.
- Bu düzen, hemoglobinin gelişim boyunca değişen çevresel koşullara uyum sağlayarak etkin çalışmasını mümkün kılar.

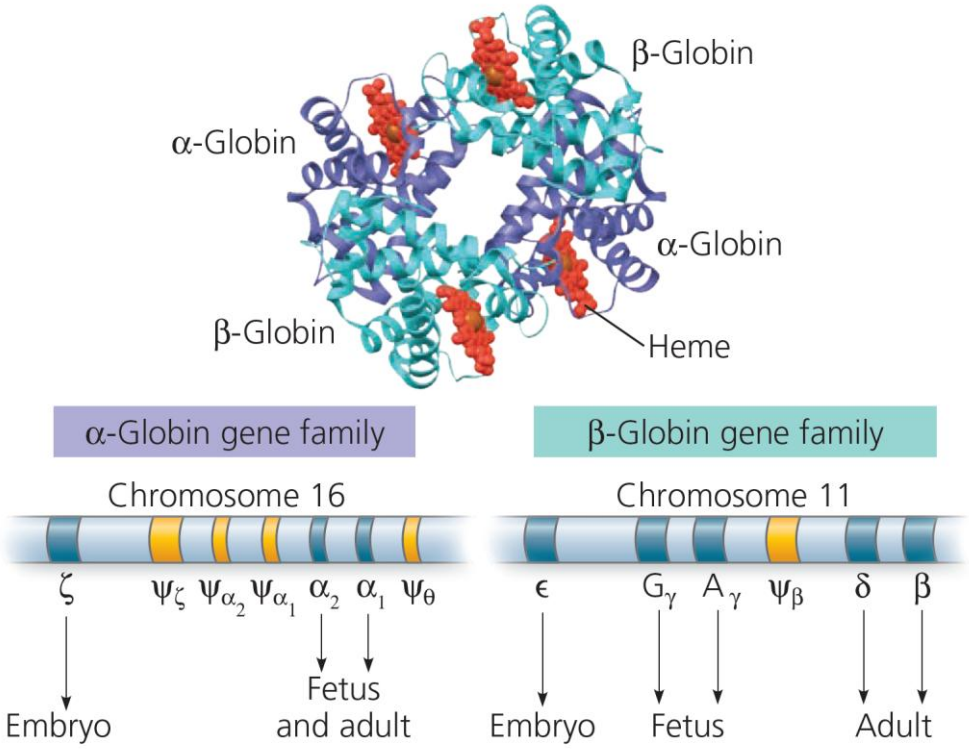

Bi Dünya Biyoloji

Bektaş Tepe
gezimania_tr

Globin Genlerinin İşlevsel Farklılıkları

- İnsan embriyo ve fetüsündeki hemoglobin, oksijene erişimin sınırlı olduğu ortamlarda daha yüksek oksijen bağlama kapasitesine sahiptir.
- Böylece anneden fetüse oksijen geçişi verimli şekilde gerçekleşir.
- Globin gen kümelerinde ayrıca aktif olmayan bazı pseudogenler de yer alır.
- Bu pseudogenler, bu ailelerin evrimsel geçmişine işaret eder.

Bi Dünya Biyoloji

Bektaş Tepe
gezimania_tr

DNA Düzeyinde Evrim ve Mutasyon

- Genom düzeyindeki değişimin temeli mutasyon olup, genom evrimini yönlendiren ana süreçtir.
- İlk canlıların yalnızca yaşamsal işlevleri sürdürebilecek kadar az gene sahip olduğu düşünülür.
- Evrim sürecinde genom boyutu artmış ve yeni gen çeşitliliği ortaya çıkmıştır.
- Artan genetik materyal, yeni işlevlere sahip proteinlerin evrimine olanak tanır.

Bi Dünya Biyoloji

Bektaş Tepe
gezimania_tr

Kromozom Setlerinin Kopyalanması (Poliploidi)

- Mayoz sırasında homolog kromozomların ayrılmaması gibi hatalar, ekstra kromozom setlerinin oluşmasına neden olabilir.
- Bu duruma poliploidi adı verilir ve çoğu durumda ölümcül olsa da bazen genlerin evrimleşmesini kolaylaştırabilir.
- Poliploid canlılarda, bir gen kopyası temel işlevi görmeye devam ederken diğer kopyalar mutasyon biriktirerek yeni işlevler kazanabilir.
- Bu süreç uzun vadede yeni türlerin ortaya çıkmasına katkı sağlayabilir.

Bi Dünya Biyoloji

Bektaş Tepe
gezimania_tr

Bitkilerde Poliploidinin Rolü

- Poliploidi hayvanlarda nadir görülürken, özellikle çiçekli bitkiler arasında oldukça yaygındır.
- Günümüzde yaşayan bitki türlerinin yaklaşık %80'inin atalarında poliploidiye ait izler bulunur.
- Bu mekanizma, bitkilerde türleşme ve gen çeşitliliğinin önemli bir kaynağıdır.
- Poliploidi ve bitki türleşmesi hakkında ileride daha geniş bilgi verilecektir.

Bi Dünya Biyoloji

Bektaş Tepe
gezimania_tr

Kromozom Yapısındaki Değişiklikler

- Türler arasında genom dizilerinin karşılaştırılması, kromozomların evrimsel geçmişinin anlaşılmasına yardımcı olur.
- Bu bilgiler, türleşmeyi yönlendiren kromozom düzeyindeki değişimlerin belirlenmesini sağlar.
- İnsan ve şempanze ortak atasından ayrıldıktan sonra kromozom yapılarında önemli farklılıklar ortaya çıkmıştır.
- Bu farklılıklar, haploid kromozom sayılarındaki değişimi de açıklamaktadır.

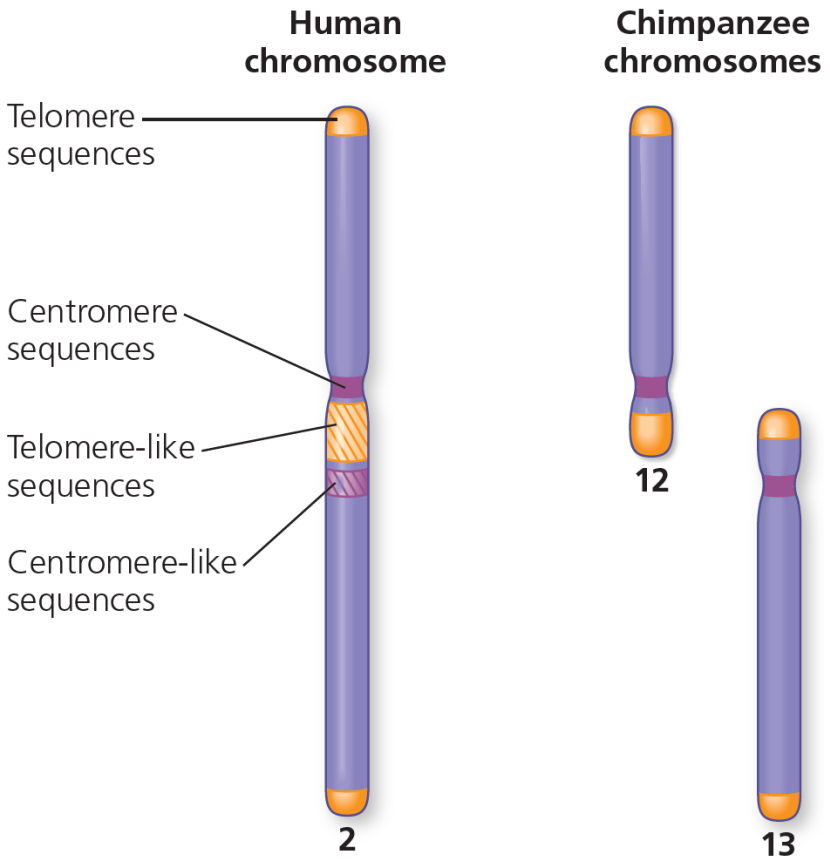

Bi Dünya Biyoloji
Bektaş Tepe
gezimania_tr

İnsan Kromozom 2'nin Kökeni

- İnsanlarda n = 23, şempanzelerde ise n = 24 kromozom bulunur.
- Bu farkın, insan soyunda iki ata kromozomun uç uca kaynaşmasından kaynaklandığı düşünülür.
- Boyanmış kromozomlardaki bantlanma desenleri, şempanze kromozom 12 ve 13'ün birleşmiş olabileceğini göstermiştir.
- İnsan Kromozom 2'nin dizilenmesi, bu modeli güçlü biçimde desteklemiştir.

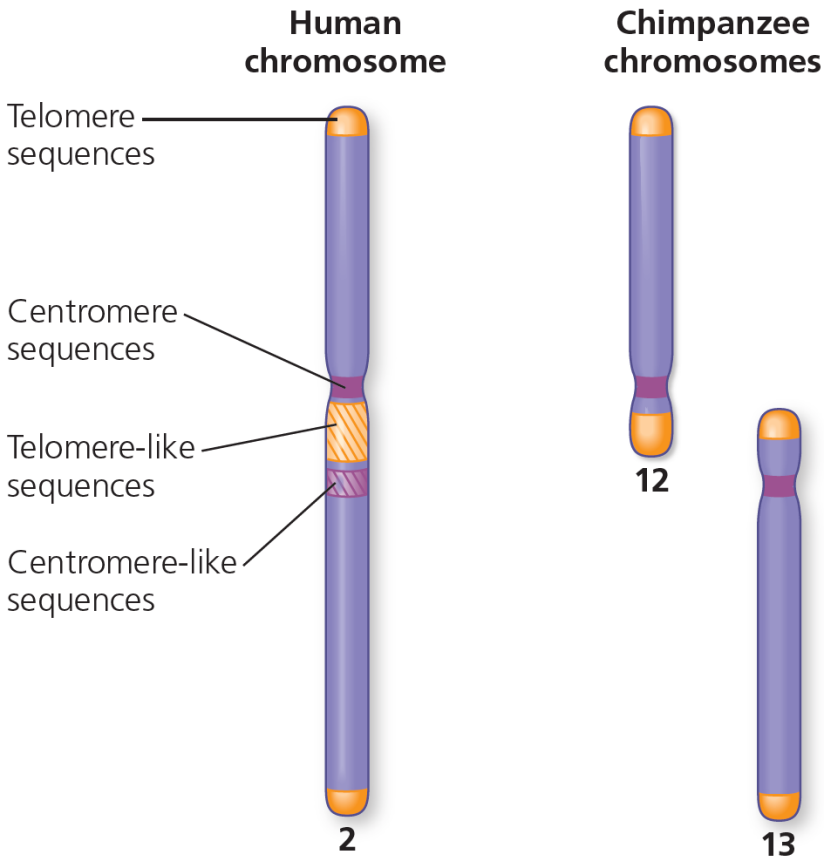

(Campbell Biology, 11. Ed.)

Bi Dünya Biyoloji

Bektaş Tepe
gezimania_tr

İnsan ve Fare Kromozomlarının Karşılaştırılması

- İnsan genomu ile fare genomu karşılaştırıldığında, bazı gen bloklarının iki türde de birlikte kaldığı görülmüştür.
- Örneğin, insan kromozom 16'daki büyük gen blokları farede dört ayrı kromozom üzerinde bulunmuştur.
- Bu durum, bu gen bloklarının ortak atadan bu yana korunarak aktarıldığını gösterir.
- Böylece evrimsel süreçte kromozom yeniden düzenlenmelerinin izleri takip edilebilir.

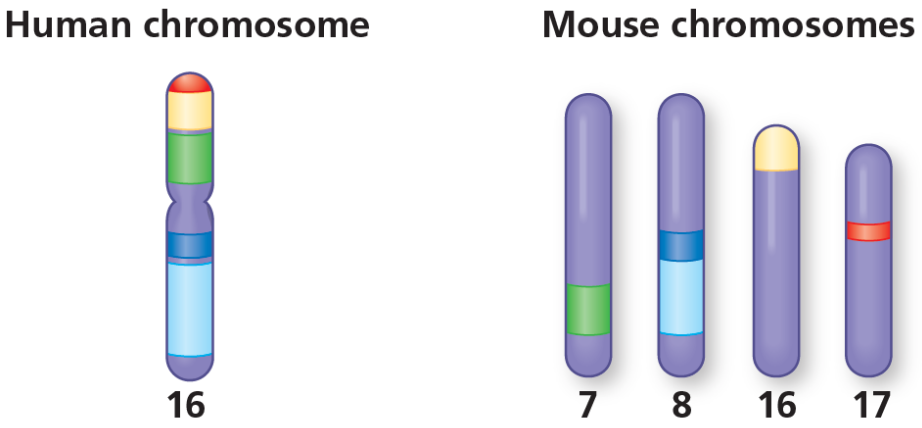

(Campbell Biology, 11. Ed.)

Bi Dünya Biyoloji

Bektaş Tepe
gezimania_tr

Memelilerde Kromozomal Evrimin Tarihi

- İnsan ve altı farklı memeli türü arasında yapılan karşılaştırmalarla kromozomal yeniden düzenlenmelerin evrimi ortaya konmuştur.
- Büyük kromozom parçalarında çok sayıda duplikasyon ve inversiyon belirlenmiştir.
- Bu olaylar, mayoz sırasında DNA'nın yanlış kesilip yanlış birleşmesi sonucu gerçekleşir.
- Bu yeniden düzenlenmelerin yaklaşık 100 milyon yıl önce hızlandığı düşünülmektedir.

Bi Dünya Biyoloji

Bektaş Tepe
gezimania_tr

Türleşmede Kromozom Düzenlenmelerinin Rolü

- Farklı kromozomal düzenlenmelere sahip bireyler çiftleşse bile yavruların mayoz bölünmesi verimsiz olur.
- Bu durum, popülasyonlar arasında üreme engellerinin oluşmasına katkıda bulunabilir.
- Bu engeller ise iki popülasyonun ayrı türlere dönüşmesinin yolunu açar.
- Konunun detayları ileride daha geniş ele alınacaktır.

Bi Dünya Biyoloji

Bektaş Tepe
gezimania_tr

Tıbbi Açıdan Önemli Yeniden Düzenleme Noktaları

- Kromozom kırılma ve yeniden birleşme bölgelerinin bazıları tekrar tekrar kullanılmıştır.
- Bu bölgeler, genomda rekombinasyon “hot spot”ları (sıcak bölgeler) olarak tanımlanır.
- Aynı noktaların doğuştan gelen bazı hastalıklarla ilişkili olduğu saptanmıştır.
- Bu nedenle kromozom yapısı ile hastalık ilişkileri arasında güçlü bağlantılar vardır.

Bi Dünya Biyoloji

Bektaş Tepe
gezimania_tr

Küçük Kromozomal Segmentlerin Duplikasyonu

- Mayoz sırasında gerçekleşen hatalar, tek bir gen uzunluğundaki bölgelerin bile duplikasyonuna neden olabilir.
- Eşit olmayan crossing-over olayında bir kromozomda delesyon, diğerinde ise duplikasyon oluşur.
- Transpozonlar, yanlış hizalanmış kardeş olmayan kromatidler arasında crossing-over için ortak bağlanma yerleri sağlayabilir.
- Böylece genlerin kopya sayıları artarak yeni gen varyantları oluşabilir.

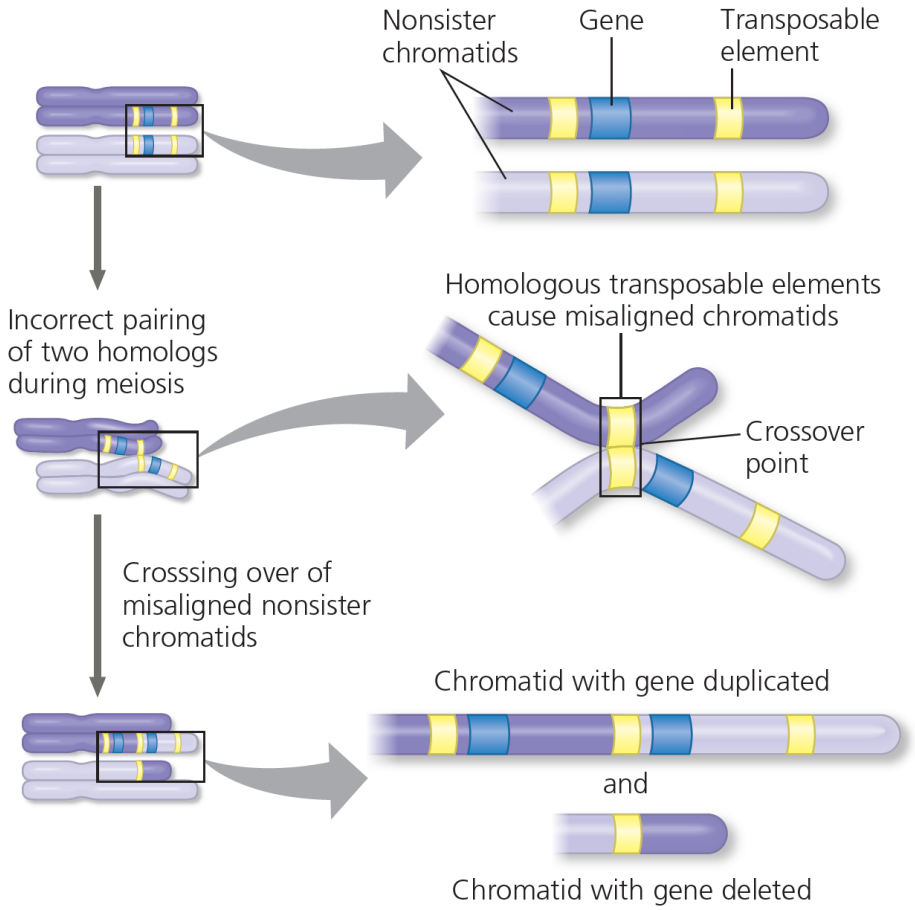

Bi Dünya Biyoloji
Bektaş Tepe
gezimania_tr

DNA Replikasyonunda Kayma ve Tekrarların Rolü

- DNA eşlenmesi sırasında, kalıp DNA ile yeni zincir arasında kayma meydana gelebilir.
- Bu durumda bazı diziler atlanır ya da iki kez kopyalanır.
- Bunun sonucu olarak belirli bir DNA segmenti silinir ya da çoğalır.
- Bu hata özellikle tekrarlı dizilerin bulunduğu bölgelerde daha sık görülür.

Bi Dünya Biyoloji

Bektaş Tepe
gezimania_tr

Bu Hataların Evrimsel Sonuçları

- Tekrarlı dizilerdeki değişken tekrar sayıları, STR analizinin temelini oluşturur.
- Eşit olmayan crossing-over ve replikasyon kaymasının gen duplikasyonlarına yol açtığına dair kanıtlar vardır.
- Globin gen ailesi gibi multigen ailelerinin varlığı bu süreci destekler.
- Gen kopyalarının artması, yeni işlevlerin evrimleşmesi için fırsat sunar.

Bi Dünya Biyoloji

Bektaş Tepe
gezimania_tr

Globin Gen Ailelerinin Evrimsel Kökeni

- Yandaki figürde insan genomundaki α-globin ve ß-globin gen ailelerinin bugünkü organizasyonu görülmektedir.
- Bu genlerin birbiriyle ilişkili oluşu, geçmişte gerçekleşen gen duplikasyonlarını düşündürür.
- Multigen aile içindeki sekans karşılaştırmaları, genlerin hangi sırayla ortaya çıktığına dair ipuçları sunar.
- Bu yaklaşım, globin gen ailesinin ortak bir ata globin geninden evrimleştiğini göstermektedir.

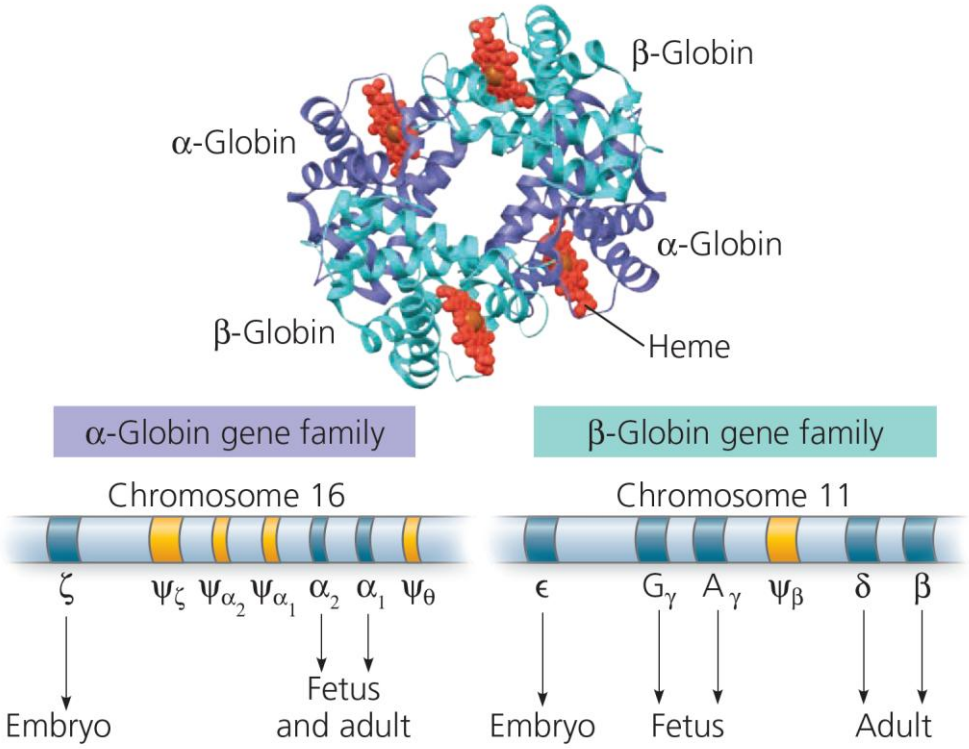

Bi Dünya Biyoloji

Bektaş Tepe
gezimania_tr

Ortak Ata Globin Geninden Ayrışma

- Ortak ata globin geni yaklaşık 450–500 milyon yıl önce α ve β ata genlerine ayrılmıştır.
- Hem α hem de β ata genlerinin daha sonra birkaç kez çoğaldığı ve kopyaların zamanla farklılaştığı gösterilmiştir.
- Böylece günümüzdeki α-globin ve β-globin gen ailelerindeki çeşitlilik oluşmuştur.
- Bu ata gen ayrıca miyoglobini ve bitkilerde bulunan leghemoglobini de doğurmuştur.

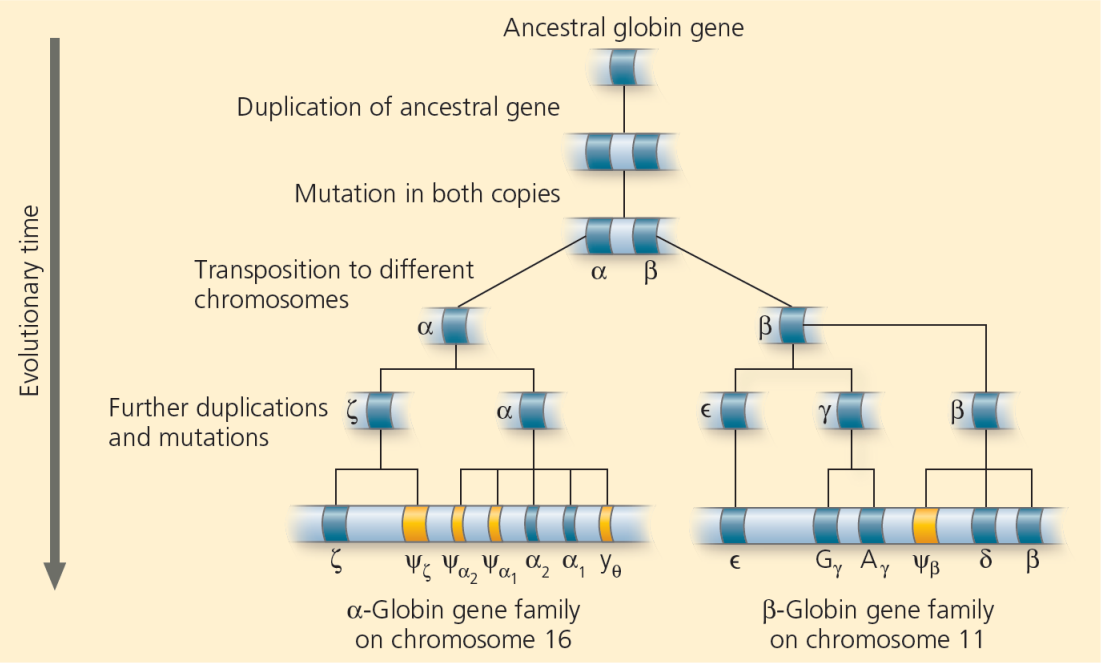

(Campbell Biology, 11. Ed.)

Prof. Dr. Bektaş TEPE

Bi Dünya Biyoloji

Bektaş Tepe
gezimania_tr

Globin Süper Ailesi ve Ortak İşlev

- Miyoglobin ve leghemoglobin, globin süper ailesine dahil olan monomerik oksijen bağlayıcı proteinlerdir.
- Duplikasyon sonrası gen kopyaları mutasyon biriktirdikçe yeni işlevsel farklılıklar oluşmuştur.
- Temel oksijen taşıma işlevi korunurken gelişim dönemine özgü avantaj sağlayan değişiklikler evrimde seçilmiştir.
- Fonksiyonlarını yitirmiş pseudogenler, bu evrimsel sürecin izlerini taşır.

Bi Dünya Biyoloji

Bektaş Tepe
gezimania_tr

Yeni İşlev Kazanan Genlerin Evrimi

- Gen duplikasyonu bazen tamamen yeni işlevli proteinlerin ortaya çıkmasına yol açar.
- Lizozim ve α-laktalbumin buna klasik bir örnektir.
- Lizozim, hayvanları bakteriyel enfeksiyonlara karşı koruyan bir enzimdir.
- α-laktalbumin ise memelilerde süt üretiminde rol oynayan, enzim olmayan bir proteindir.

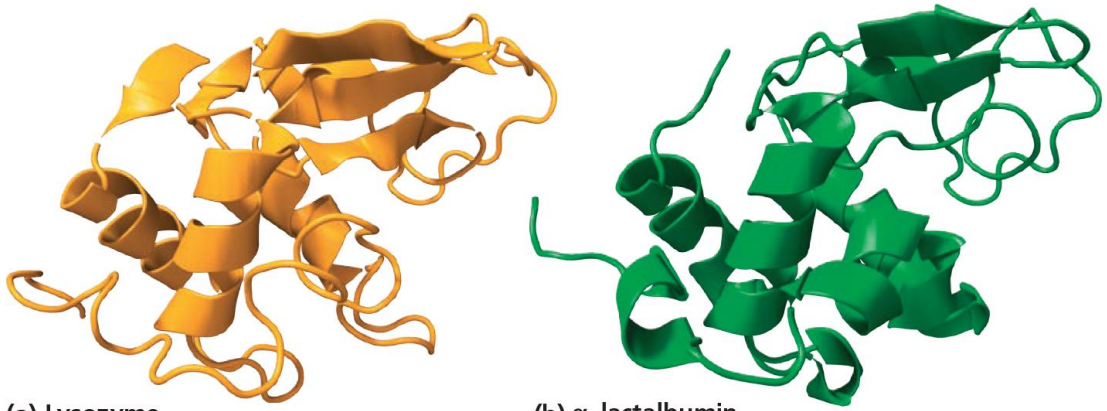

(a) Lysozyme (b) α–lactalbumin

Bi Dünya Biyoloji

Bektaş Tepe
gezimania_tr

Lizozim ve α-Laktalbumin Akrabalığı

- İki proteinin amino asit dizileri ve 3D yapıları oldukça benzerdir.
- Lizozim geni kuşlarda da bulunurken, α-laktalbumin yalnızca memelilerde vardır.
- Bu durum, memeli soyunda lizozim geninin çoğalıp kopyalardan birinin yeni işlev kazanarak α-laktalbumine dönüştüğünü düşündürür.
- Memelilerde benzer sekanslara sahip en az sekiz lizozim ailesi üyesi tanımlanmıştır.

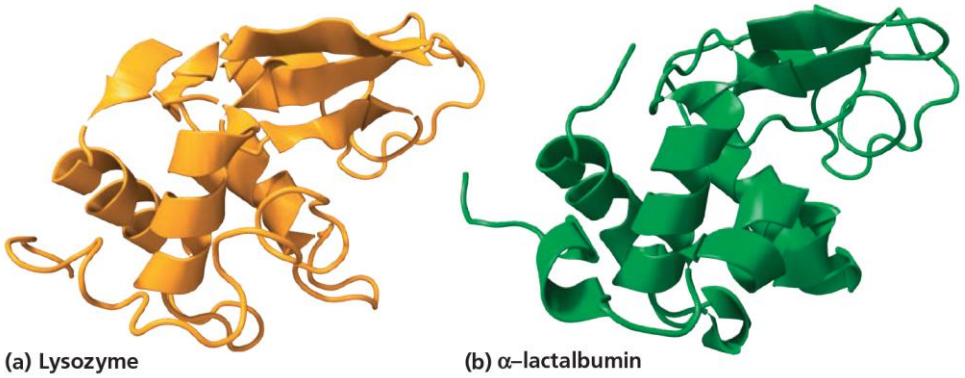

Lysozyme	1	KVFERCELAR	TLKRLGMDGY	RGISLANWMC	LAKWESGYNT	RATNYNAGDR
α–lactalbumin	1	KQFTKCELSQ	LLK--DIDGY	GGIALPELIC	TMFHTSGYDT	QAIVENN--E
Lysozyme	51	STDYGIFQIN	SRYWCNDGKT	PGAVNACHLS	CSALLQDNIA	DAVACAKRVV
α–lactalbumin	51	STEYGLFQIS	NKLWCKSSQV	PQSRNICDIS	CDKFLDDDIT	DDIMCAKKIL
Lysozyme	101	RDPQGIRAWV	AWRNRCQ–NR	DVRQYVQGCG	V	
α–lactalbumin	101	D–IKGIDYWL	AHKALCT--E	KLEQWLCEKL	–	

(c) Amino acid sequence alignments of lysozyme and α–lactalbumin

Bi Dünya Biyoloji

Bektaş Tepe
gezimania_tr

Ekzon Düzeyinde Yeniden Düzenlenmeler

- Genlerin evriminde sadece tüm genlerin duplikasyonu değil, gen içi dizilerin yeniden düzenlenmesi de önemli rol oynar.
- Bir ekzon genellikle bir proteinin işlevsel bir bölgesini kodlar.
- Eşit olmayan crossing-over sonucu bir ekzonda duplikasyon gerçekleşebilir.
- Bu durum, proteinin ilgili bölgesinin sayısını artırarak bağlanma veya stabilite gibi özelliklerini geliştirebilir.

Bi Dünya Biyoloji

Bektaş Tepe
gezimania_tr

Kollajen: Ekzon Tekrarlarına Örnek

- Bazı proteinleri kodlayan genlerde tekrar eden ekzonsal yapılar görülür.
- Kollajen geni buna iyi bir örnektir; tekrarlayan ekzon dizisi, proteinin tekrarlı yapısını yansıtır.
- Bu tekrarlı ekzonlar büyük olasılıkla geçmişte gerçekleşen duplikasyonlardan kaynaklanmıştır.
- Böylece yapısal özellikler evrimsel olarak güçlendirilmiştir.

Bi Dünya Biyoloji

Bektaş Tepe
gezimania_tr

Ekzon Shuffling (Karıştırma) ile Yeni Fonksiyonlar

- Mayoz sırasında oluşan rekombinasyon hataları farklı ekzonların karışımına yol açabilir.
- Ekzon shuffling adı verilen bu süreç, yeni fonksiyonel alanlara sahip proteinlerin ortaya çıkmasını sağlar.
- Bir gen ya da iki farklı gen arasında ekzon alışverişi gerçekleşebilir.
- Bu olay, yeni protein kombinasyonlarının evrimsel olarak seçilmesine olanak tanır.

Bi Dünya Biyoloji

Bektaş Tepe
gezimania_tr

TPA Geninin Evrimi

- Doku plazminojen aktivatörü (TPA) kan pıhtılaşmasını düzenleyen bir proteindir.
- TPA proteini, üç farklı tipten dört protein domaini içerir.
- Bu domainlerin her biri ayrı ekzonlar tarafından kodlanır ve bunların bazıları kopyalanmış ekzondur.
- TPA geninin, ekzon shuffling ve duplikasyon olaylarıyla zaman içinde oluştuğu düşünülmektedir.

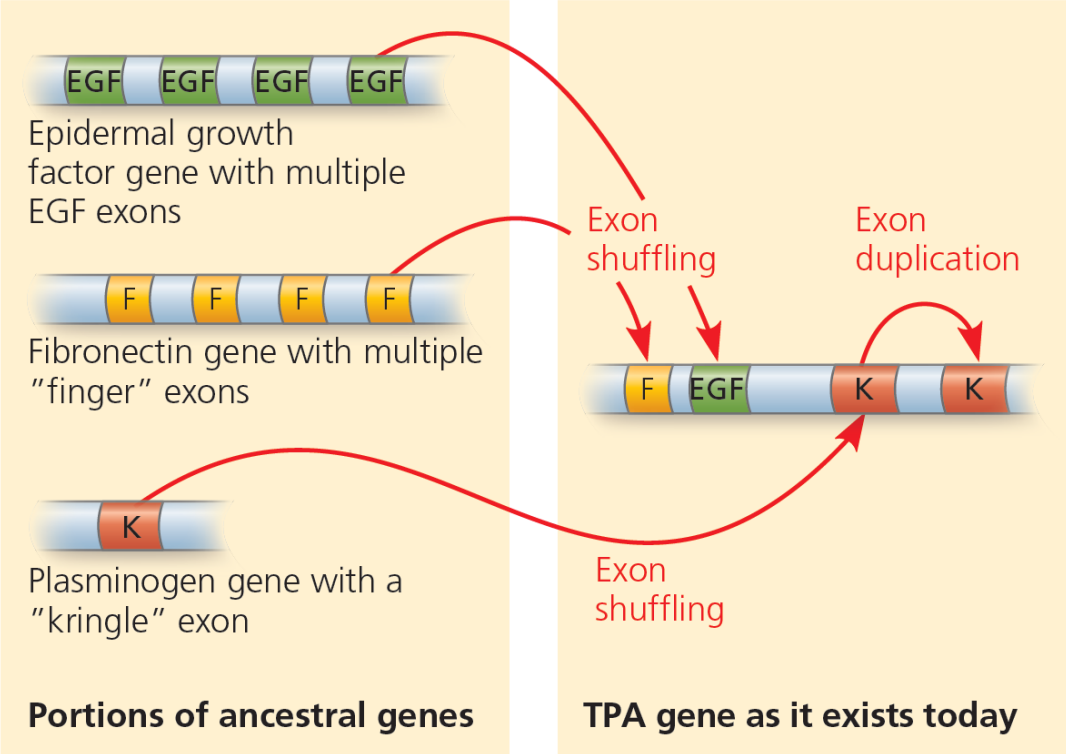

Bi Dünya Biyoloji

Bektaş Tepe
gezimania_tr

Transpozonların Evrimsel Önemi

- Transpozonların genomlarda büyük oranda bulunması, uzun vadede genomun şekillenmesine katkıda bulunduklarını düşündürür.
- Bu öğeler, rekombinasyonu teşvik edebilir, genleri veya kontrol bölgelerini bozabilir.
- Ayrıca tüm bir gen ya da bir ekzonu genomun başka bölgelerine taşıyabilirler.

Bi Dünya Biyoloji

Bektaş Tepe
gezimania_tr

Rekombinasyonu Teşvik Etmeleri

- Benzer dizili transpozonların genomda dağınık halde bulunması, farklı kromozomlar arasında rekombinasyonu kolaylaştırır.
- Bu durum homolog olmayan kromozomlar arasında crossing-over gerçekleşmesine yol açabilir.
- Çoğu rekombinasyon olayı zararlı olsa da, nadiren de olsa evrimsel avantaj sağlayabilir.

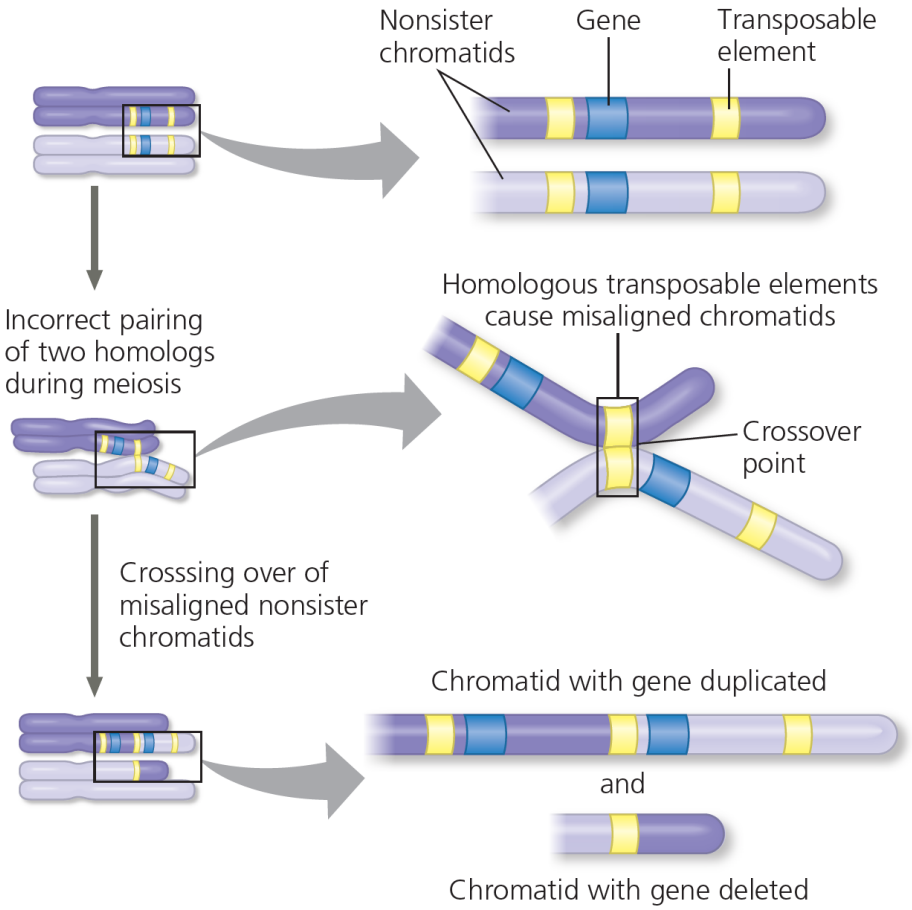

Bi Dünya Biyoloji
Bektaş Tepe
gezimania_tr

Genleri Bozmaları

- Transpozon bir protein kodlayan bölgeye yerleşirse, normal transkript üretimi engellenir.
- İntronlar, transpozonların eklenmesine karşı bir “güvenlik bölgesi” gibi davranabilir; çünkü bu bölgeler kesilip atılır.
- Gen ekspresyonunu artıran veya azaltan düzenleyici bölgeler de transpozon eklenmesinden etkilenebilir.

Bi Dünya Biyoloji

Bektaş Tepe
gezimania_tr

McClintock'un Mısır Çalışmaları Örneği

- Transpozon eklenmeleri, McClintock'un mısır tanelerinde pigment yapımını etkileyen genlerde gözlenmiştir.
- Bu değişiklikler çoğu zaman zararlı olsa da bazı durumlarda uyumsal avantaj sağlayabilir.
- Örneğin, insan genomundaki bazı Alu elementlerinin, gen ekspresyonunu düzenleyen RNA'lar ürettiği bilinmektedir.

Bi Dünya Biyoloji

Bektaş Tepe
gezimania_tr

Gen ve Ekzon Taşınması

- Transpozisyon sırasında bir gen veya gen grubunun yeni bir konuma taşınması mümkündür.
- Bu mekanizma, α-globin ve β-globin gen ailelerinin insan kromozomlarında farklı konumlarda bulunmasını açıklayabilir.
- Benzer şekilde, bir ekzonun başka bir gene taşınması, o proteine yeni bir işlev kazandırabilir.

Bi Dünya Biyoloji

Bektaş Tepe
gezimania_tr

Evrim İçin Ham Madde Oluşturmaları

- Bu süreçler çoğu zaman zararlı ya da etkisizdir; ancak bazen faydalı ve kalıtsal değişiklikler ortaya çıkabilir.
- Nesiller boyunca biriken bu çeşitlilik, doğal seçilim için değerli bir kaynak oluşturur.
- Genler ve ürünlerindeki çeşitlilik, yeni türlerin evriminde önemli bir etkendir.

Bi Dünya Biyoloji

Bektaş Tepe
gezimania_tr

Evrimsel Kayıt Olarak Genom

- Bir türün genomunda biriken değişiklikler, onun evrimsel geçmişinin izlerini taşır.
- Türler arası genom karşılaştırmaları sayesinde bu değişiklikleri okuyabiliriz.
- Böylece genomların nasıl evrildiğini daha iyi anlama imkânı doğar.

Bi Dünya Biyoloji

Bektaş Tepe
gezimania_tr

Genom Karşılaştırmaları

- Farklı türlerin genom dizilerinin karşılaştırılması, evrim ve gelişim süreçleri hakkında önemli ipuçları verir.
- Son yıllarda genom dizileme ve gen aktivitesini değerlendirme teknikleri hızla gelişmiştir.
- Biyoloji, yeni bir keşif çağına girmenin eşiğindedir.

Bi Dünya Biyoloji

Bektaş Tepe
gezimania_tr

Yakın ve Uzak Akraba Türlerin Karşılaştırılması

- İki türün genomları ne kadar benzerse, evrimsel olarak o kadar yakındırlar.
- Yakın akraba türlerin genom karşılaştırmaları daha yeni evrimsel olayları aydınlatır.
- Çok uzak akraba türlerin karşılaştırmaları ise daha eski evrimsel tarihi anlamamızı sağlar.

Bi Dünya Biyoloji

Bektaş Tepe
gezimania_tr

Filogenetik Ağaç ve Ortak Özellikler

- Türler arasındaki ortak ya da farklı özellikler, evrimsel süreçleri anlamamızı sağlar.
- Filogenetik ağaçlar, türlerin birbirinden ayrıldığı noktaları gösterir.
- Bu karşılaştırmalar, canlıların ve biyolojik süreçlerin evrimine dair genel resmi tamamlar.

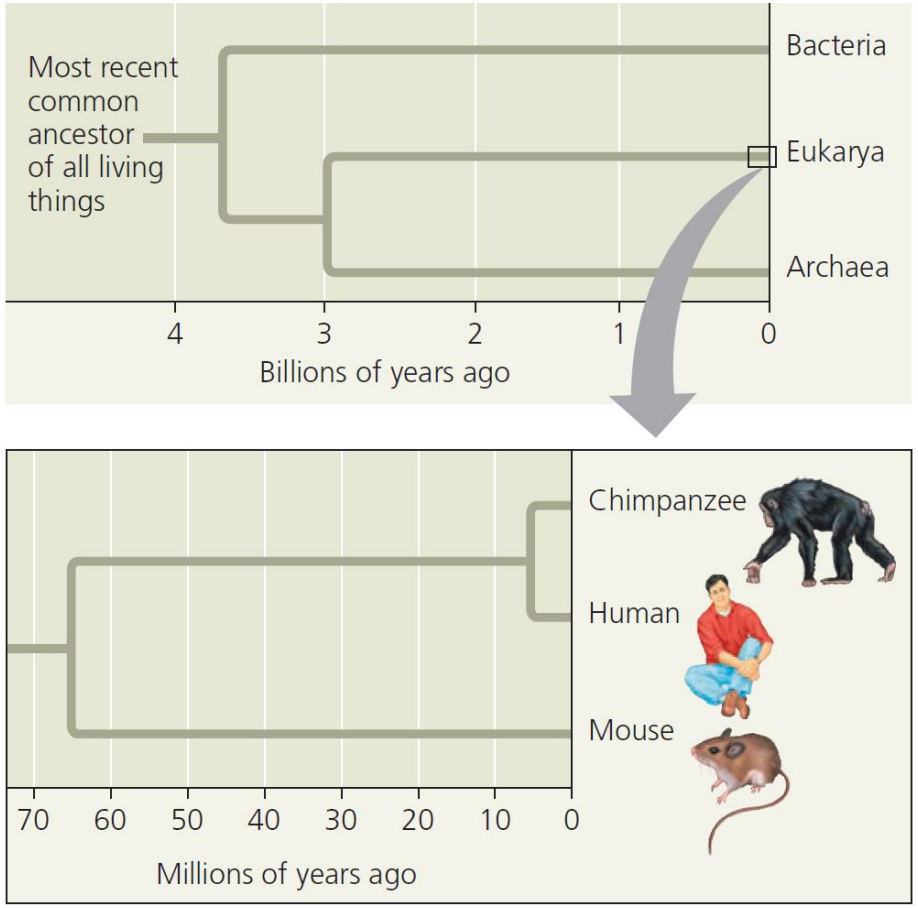

Bi Dünya Biyoloji
Bektaş Tepe
gezimania_tr

Uzak Akraba Türlerin Karşılaştırılması

- Uzak akraba türlerde korunmuş genler, bu türlerin uzun zaman önce birbirinden ayrılan evrimsel ilişkilerini anlamamıza yardımcı olur.
- Bakteri, arkea ve ökaryotlarda yapılan gen dizisi karşılaştırmaları, bu üç grubun 2–4 milyar yıl önce ayrıldığını gösterir.
- Bu bulgular, onların yaşamın temel üç domainini oluşturduğunu güçlü biçimde destekler.

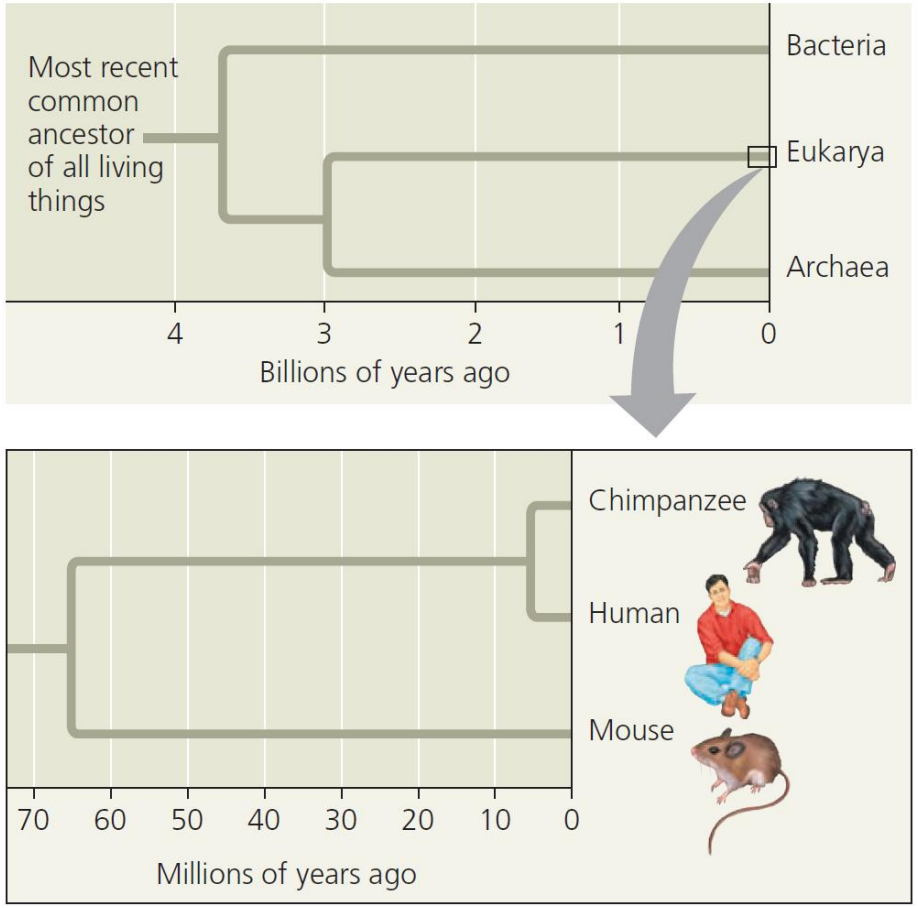

Bi Dünya Biyoloji
Bektaş Tepe
gezimania_tr

Model Organizma Çalışmalarının Önemi

- Karşılaştırmalı genomik, model organizmalardaki çalışmaların insan biyolojisini anlamada çok değerli olduğunu doğrular.
- Çok eski genlerin bile farklı türlerde şaşırtıcı biçimde benzer kalabildiği görülür.
- 2015'te yapılan bir çalışmada, maya hücrelerindeki 414 önemli genin %47'si, insan genleri ile başarıyla değiştirilmiştir.
- Bu sonuç, maya ve insanın ortak kökenini güçlü biçimde ortaya koymaktadır.

Bi Dünya Biyoloji

Bektaş Tepe
gezimania_tr

Yakın Akraba Türlerde Genom Benzerlikleri

- Yakın akraba türler, yakın zamanda ayrıldıkları için genomlarında genellikle benzer bir organizasyon görülür.
- Aralarındaki genetik farklılıklar az olduğu için, bu farkların fenotipe etkileri daha kolay incelenebilir.
- İnsan genomunun şempanze, fare, sıçan gibi memelilerle karşılaştırılması, memeli olmayı tanımlayan genler hakkında önemli ipuçları sunar.

Bi Dünya Biyoloji

Bektaş Tepe
gezimania_tr

İnsan ve Şempanze Genomlarının Karşılaştırılması

- İnsan ve şempanze genomları yaklaşık 6 milyon yıl önce ayrılmıştır.
- Tek nükleotid düzeyinde aralarındaki fark yalnızca %1,2'dir.
- Daha uzun DNA bölgelerinde ise %2,7 ek fark bulunmuştur ve bu fark büyük ölçüde tekrar içeren bölgelerin eklenip çıkarılmasından kaynaklanır.
- İnsan genomunda şempanzeye göre daha fazla Alu elementi bulunur; şempanzede ise insanlarda olmayan birçok retroviral provirus vardır.

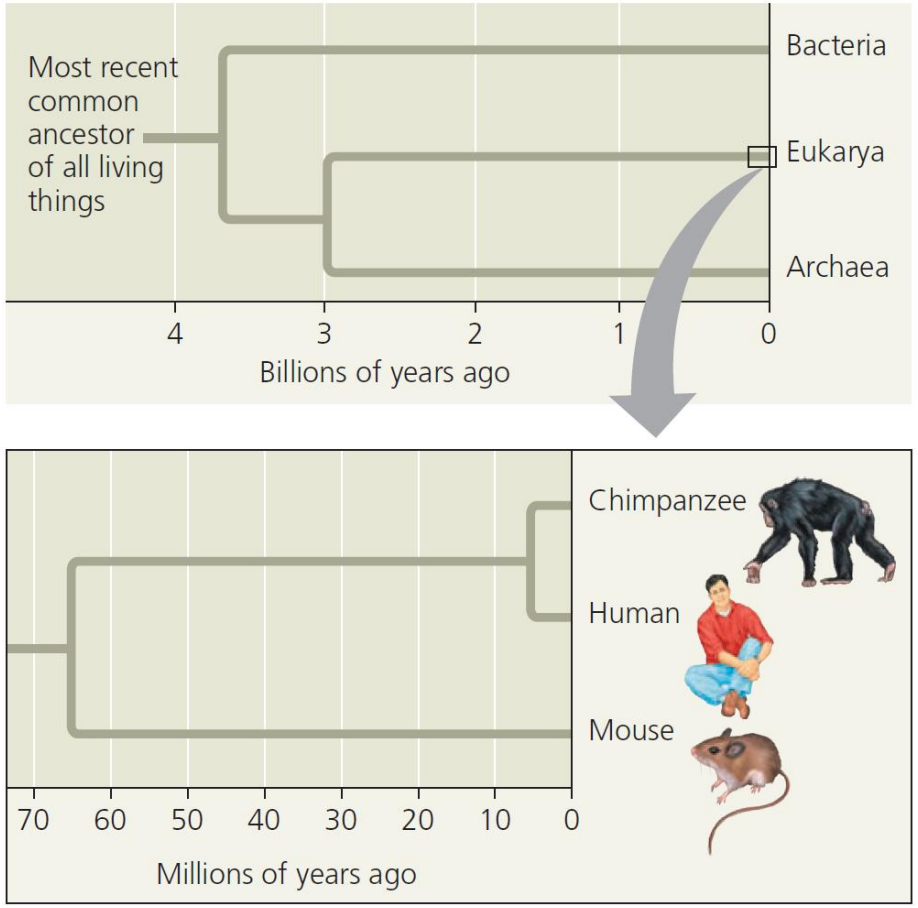

Bi Dünya Biyoloji
Bektaş Tepe
gezimania_tr

Bonobo Genomu ve Ayrıntılı Evrimsel Analiz

- Bonobolar, şempanzeler gibi insanın en yakın yaşayan akrabalarındandır.
- 2012'de bonobo genomunun dizilenmesi, bazı bölgelerde insan dizilerinin bonobo veya şempanzeye daha yakın olabildiğini göstermiştir.
- Bu üç türde yapılan ayrıntılı karşılaştırmalar, evrimsel tarihin daha ince rekonstrüksiyonuna izin verir.

Bi Dünya Biyoloji

Bektaş Tepe
gezimania_tr

İnsan ve Şempanze Arasındaki Fenotip Farklarını Açıklama

- Genom farklılıklarının türlerin karakteristik özelliklerine nasıl yansıdığı halen tam bilinmemektedir.
- Araştırmacılar özellikle farklılık gösteren spesifik genleri incelemektedir.
- İnsanlarda daha hızlı evrimleştiği görülen genler arasında beyin büyüklüğünü düzenleyen ve hastalıklara karşı savunmayla ilgili genler vardır.
- Transkripsiyon faktörü genleri, evrimsel olarak en hızlı değişen gen sınıfıdır.

Bi Dünya Biyoloji

Bektaş Tepe
gezimania_tr

FOXP2: Konuşma ile İlişkili Bir Transkripsiyon Faktörü

- FOXP2 geni, insan soyunda hızlı değişim gösteren bir transkripsiyon faktörünü kodlar.
- Bu genin ürününün vokalizasyonla (konuşma) ilişkili genleri düzenlediği düşünülmektedir.
- Bu gen bozulduğunda insanlarda ciddi konuşma ve dil bozuklukları görülür.
- Şarkı öğrenme dönemlerinde, zebra ispinozlarının ve kanaryaların beyinlerinde ifade edilir.

Bi Dünya Biyoloji

Bektaş Tepe
gezimania_tr

FOXP2 Fare Modelleri

- FOXP2 geni farelerde devre dışı bırakıldığında, beyinde şekil bozuklukları ve normal olmayan ultrasonik seslenmeler ortaya çıkar.
- Tek kopyası hatalı olan farelerde bile vokalizasyon sorunları gözlenmiştir.
- Bu sonuçlar, FOXP2'nin vokalizasyonla ilişkili genleri açtığını destekler.

Bi Dünya Biyoloji

Bektaş Tepe
gezimania_tr

Farelerde FOXP2'nin Fonksiyonu: Deney-1

- FOXP2'nin her iki kopyasının bozulması, hücrelerin düzensiz olduğu beyin anormalliklerine yol açar.
- Tek bir kopyası bozulmuş olan heterozigotların beyinlerindeki fenotipik etkiler daha az şiddetlidir.

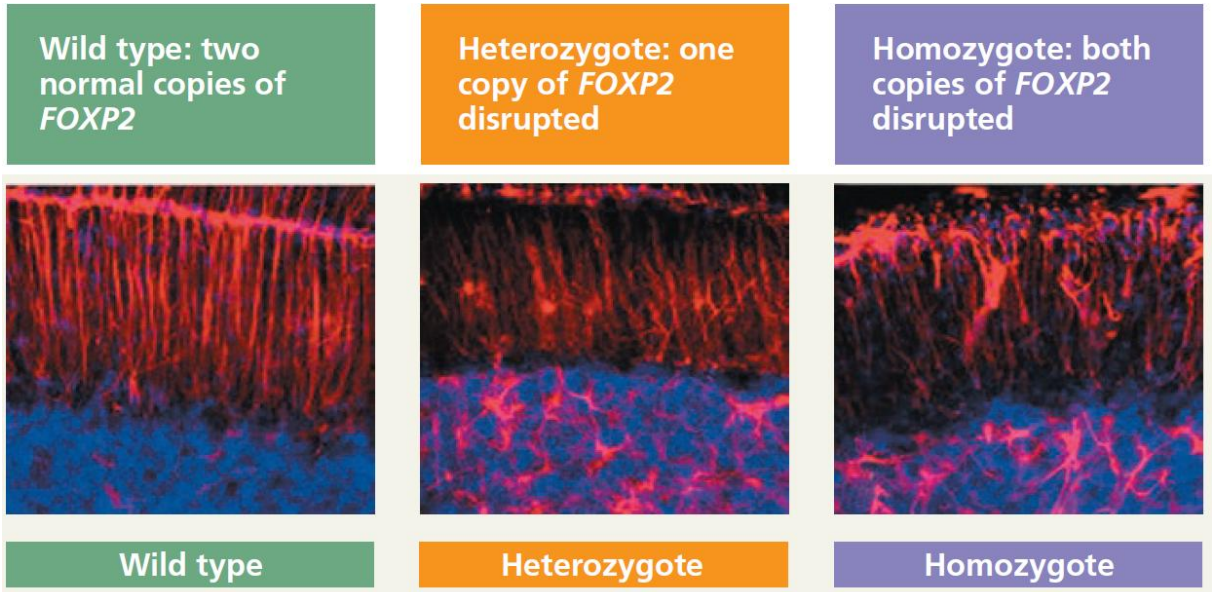

Bi Dünya Biyoloji
Bektaş Tepe
gezimania_tr

Farelerde FOXP2'nin Fonksiyonu: Deney-2

- FOXP2'nin her iki kopyasının da bozulması, strese tepki olarak ultrasonik seslendirmenin yokluğuna yol açar.
- Heterozigotta seslendirme üzerindeki etki de aşırıdır.

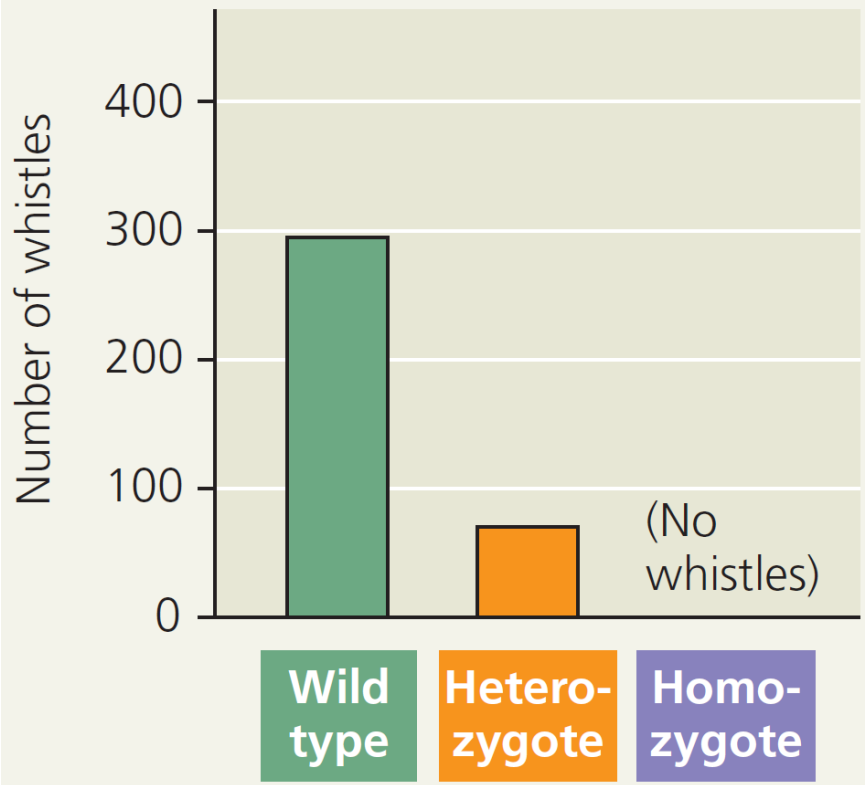

Bi Dünya Biyoloji

Bektaş Tepe
gezimania_tr

“İnsanlaştırılmış” FOXP2 Fareleri

- FOXP2 geninin, insanda farklı olan iki amino asidini içeren versiyonuyla değiştirildiği deneyler yapılmıştır.
- Bu fareler genel olarak sağlıklıdır ancak farklı vokalizasyon örüntüleri sergilerler.
- Ayrıca insan konuşmasıyla ilişkili beyin devrelerinde değişimler görülmüştür.

Bi Dünya Biyoloji

Bektaş Tepe
gezimania_tr

Neandertal Genomu ve FOXP2

- Neandertal genomu önce 2010'da, daha sonra 2014'te yüksek kalitede dizilenmiştir.
- Genetik karşılaştırmalar, bazı insan grupları ile Neandertallerin birlikte yaşadığını ve çiftleştiğini ortaya koyar.
- Neandertallerin FOXP2 proteini, insanlardaki ile aynıdır.
- Bu durum, Neandertallerin konuşma yetisine sahip olabileceğini düşündürür ve onlara dair bakış açımızı değiştirir.

Bi Dünya Biyoloji

Bektaş Tepe
gezimania_tr

FOXP2 Çalışmalarının Bilimsel Önemi

- FOXP2 araştırmaları, etik nedenlerle insanlarda yapılamayacak deneylerin model organizmalarda yapılabildiğini gösterir.
- İnsan ve fare genomları yaklaşık %85 oranında ortaktır.
- Bu benzerlik, insan genetik hastalıklarının modellenmesinde büyük avantaj sağlar.

Bi Dünya Biyoloji

Bektaş Tepe
gezimania_tr

Diğer Model Organizmalar ve Genomik Araştırmaların Geleceği

- Meyve sinekleri, Parkinson ve alkolizm gibi hastalıkların incelenmesinde önemli model organizmalardır.
- Nematodlar ise özellikle yaşlanma araştırmalarında büyük katkı sağlamıştır.
- Genomik çalışmalar, yaşam ağacının farklı dallarına yaygınlaştırıldıkça hem evrimi hem de biyolojinin tüm alanlarını aydınlatmaya devam edecektir.

Bi Dünya Biyoloji

Bektaş Tepe
gezimania_tr

İnsanlardaki Genetik Çeşitlilik

- İnsan türünün tarihsel geçmişi yaklaşık 200.000 yıl ile oldukça kısadır.
- Bu nedenle insanlardaki DNA farklılığı, birçok diğer türe göre daha azdır.
- Genetik çeşitliliğimiz büyük ölçüde tek nükleotid değişimleri (SNP'ler) şeklinde kendini gösterir.

Bi Dünya Biyoloji

Bektaş Tepe
gezimania_tr

SNP'lerin Özellikleri ve Yaygınlığı

- SNP'ler, toplumun en az %1'inde görülen tek bazlık değişimlerdir.
- İnsan genomunda ortalama 100–300 baz çiftinde bir SNP bulunur.
- Milyonlarca SNP bölgesi tanımlanmış olup, dünya çapında veri tabanlarında saklanmaktadır.
- Bu veri tabanlarından biri NCBI SNP veritabanıdır.

Bi Dünya Biyoloji

Bektaş Tepe
gezimania_tr

SNP'lerin Ötesindeki Genomik Varyasyonlar

- Araştırmalar sırasında, inversiyon, delesyon ve duplikasyon gibi daha büyük kromozomal değişiklikler de bulunmuştur.
- En dikkat çekici keşiflerden biri, kopya sayısı varyantları (CNV) olarak adlandırılan genetik farklılıklardır.
- CNV'lerde bazı bireylerde bir genin birden fazla kopyası bulunabilir ya da gen eksik olabilir.

Bi Dünya Biyoloji

Bektaş Tepe
gezimania_tr

CNV'lerin Önemi ve Yaygınlığı

- 40 kişi üzerinde yapılan bir çalışmada, genomdaki genlerin %13'ünü etkileyen 8.000'den fazla CNV tespit edilmiştir.
- CNV'ler SNP'lere göre çok daha uzun DNA bölgelerini kapsar.
- Bu nedenle fenotipi etkileme olasılıkları daha yüksektir ve kompleks hastalıklarla ilişkili olabilirler.
- CNV'lerin yaygınlığı, "normal insan genomu" kavramını tartışılır hâle getirmiştir.

Bi Dünya Biyoloji

Bektaş Tepe
gezimania_tr

Genetik Markerlar ve İnsan Evrimi

- CNV'ler, SNP'ler ve tekrarlayan DNA dizilerindeki farklılıklar, insan evrimini incelemede değerli genetik belirteçlerdir.
- Afrika kökenli iki bireyin genomlarının karşılaştırılması, insan genetik çeşitliliğinin kökenine dair önemli bilgiler sunmuştur.
- Bu bireyler arasında beklenenden fazla sayıda genetik farklılık tespit edilmiştir.

Bi Dünya Biyoloji

Bektaş Tepe
gezimania_tr

Afrika Genomlarının Zengin Çeşitliliği

- İncelenen dört Khoisan bireyinin genomları arasında, bir Avrupalı ile bir Asyalı arasındakinden daha fazla fark görülmüştür.
- Bu durum, Afrika toplumları içinde çok yüksek genetik çeşitlilik bulunduğunu gösterir.
- Bu yaklaşımın daha geniş popülasyonlarda uygulanması, insan toplulukları arasındaki farklılıkların ve tarihsel göç yollarının anlaşılmasına büyük katkı sağlayacaktır.

Bi Dünya Biyoloji

Bektaş Tepe
gezimania_tr

Evo-Devo: Evrimsel Gelişim Biyolojisi

- Evrimsel gelişim biyolojisi (evo-devo), çok hücreli canlıların gelişim süreçlerini karşılaştırır.
- Amaç, bu süreçlerin nasıl evrimleştiğini ve değişikliklerin yeni ya da değişmiş özelliklere nasıl yol açtığını anlamaktır.
- Genom verilerinin artmasıyla, dış görünüşleri çok farklı türlerde bile gen sekanslarının çoğunlukla benzer olduğu anlaşılmıştır.
- Bu bilgiler, Dünya'daki yaşamın çeşitliliğinin kökenini anlamamıza yardımcı olur.

Bi Dünya Biyoloji

Bektaş Tepe
gezimania_tr

Homeotik Genler ve *Drosophila*

- *Drosophila*'daki homeotik genler, vücut segmentlerinin kimliklerini belirleyen transkripsiyon faktörlerini kodlar.
- Bu genlerin tümünde homeobox adı verilen 180 nükleotidlik özel bir dizi yer alır.
- Homeobox dizisi, proteinde 60 amino asitlik bir homeodomain oluşmasını sağlar.
- İnsan ve meyve sineği homeobox dizileri şaşırtıcı derecede benzerdir.

Bi Dünya Biyoloji

Bektaş Tepe
gezimania_tr

Evrimsel Korunmuşluk

- Omurgalılardaki Hox genleri, *Drosophila*'dakilerle benzer kromozomal düzeni korumuştur.
- Benzer diziler, bitkiler ve mayalar gibi uzak akraba ökaryotlarda bile bulunmuştur.
- Homeobox dizisinin çok eski olduğuna ve yüz milyonlarca yıldır korunduğuna işaret eder.
- Bu korunmuşluk, gelişim süreçlerindeki temel ve kritik rollere bağlanır.

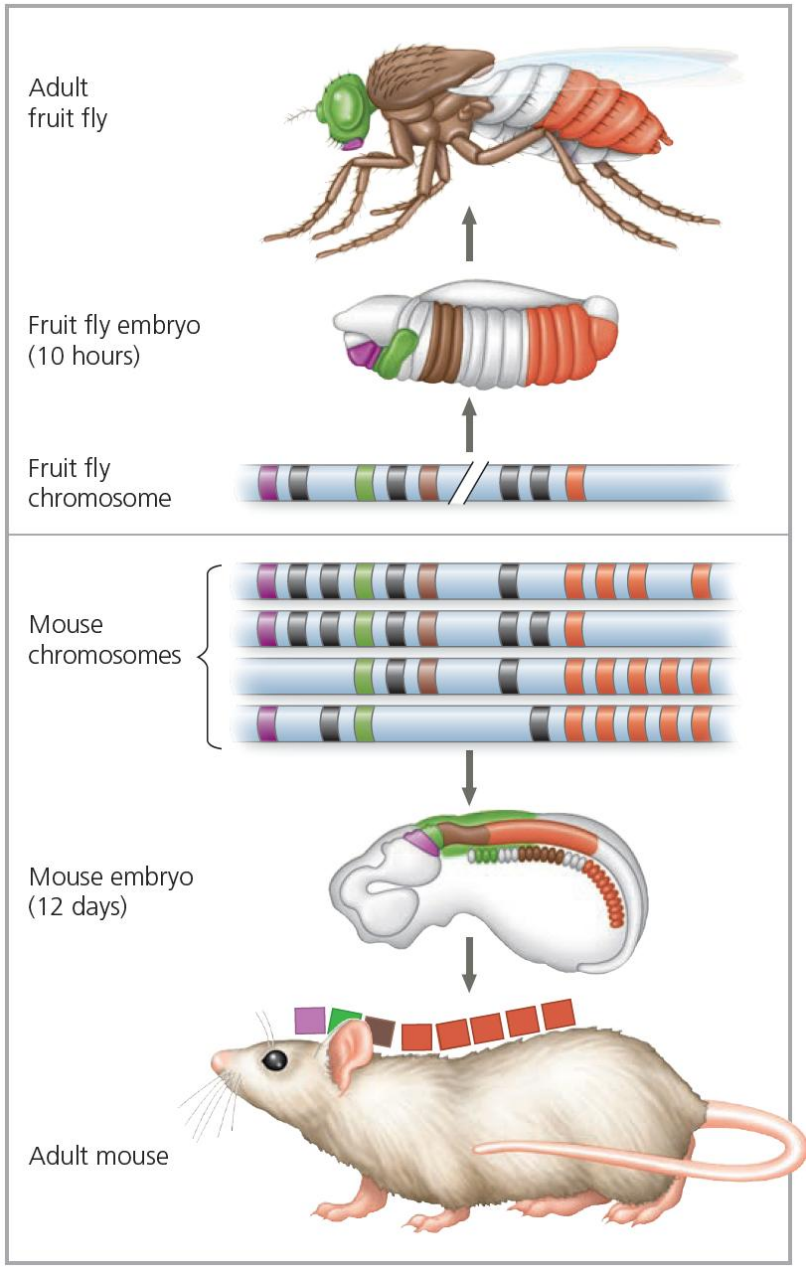

(Campbell Biology, 11. Ed.)

Bi Dünya Biyoloji
Bektaş Tepe
gezimania_tr

Hox Genlerinin Rolü ve Kapsamı

- Homeotik genlere Hox genleri adı verilmiştir.
- Hox dizisini taşıyan ancak doğrudan vücut bölgesi kimliği belirlemeyen başka genler de vardır.
- *Drosophila*'da bicoid gibi yumurta kutuplaşması genleri de homeobox içerir.
- Bu genlerin çoğu gelişimle ilişkilidir ve süreçte anahtar role sahiptir.

Bi Dünya Biyoloji

Bektaş Tepe
gezimania_tr

Homeodomain'ler ve Gelişimsel Düzenleme

- Homeodomain, proteinin DNA'ya bağlanmasını ve transkripsiyonun düzenlenmesini sağlar.
- Proteinin diğer bölgeleri farklı transkripsiyon faktörleri ile etkileşir.
- Böylece belirli gen bölgeleri seçici olarak aktive edilir ya da baskılanır.
- Embriyoda farklı bölgelerde farklı Hox gen kombinasyonları çalışarak desen oluşumunu yönlendirir.

Bi Dünya Biyoloji

Bektaş Tepe
gezimania_tr

Gelişim Genlerinin Evrenselliği

- Homeotik genler dışında da birçok gelişim geni türler arasında büyük benzerlik gösterir.
- Özellikle sinyal yolaklarının bileşenlerini kodlayan genler oldukça korunmuştur.
- Bu benzerlik, görünüş olarak çok farklı hayvanların neden benzer genleri kullandığını düşündürmüştür.
- Araştırmalar, farklı şekillenmenin çoğu zaman gen düzenlemesindeki küçük değişikliklerden kaynaklandığını göstermektedir.

Bi Dünya Biyoloji

Bektaş Tepe
gezimania_tr

Hox Gen İfadesindeki Değişiklikler

- Bazı türlerde Hox genlerinin farklı bölgelerde ifade edilmesi vücut planını değiştirir.
- Örneğin kabuklu ve böceklerde bacaklı segment sayılarındaki fark bu durumla açıklanabilir.
- Benzer genler, farklı türlerde farklı gelişim süreçlerini yöneterek çeşitliliği oluşturur.
- Deniz kestaneleri gibi segmentlenmemiş canlılarda bile Hox genleri embriyonik dönemde aktiftir.

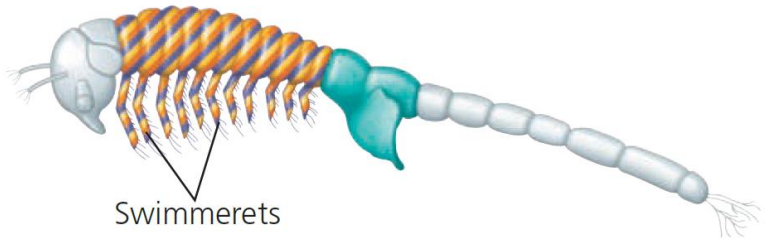

(a) Expression of four *Hox* genes in the brine shrimp *Artemia*. Three of the *Hox* genes are expressed together in one region (indicated by stripes), specifying the identity of the segments that have swimmerets. The fourth (teal) specifies the identity of the genital segments.

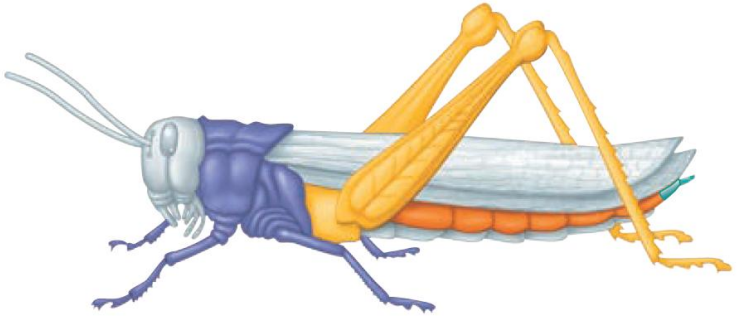

(b) Expression of the grasshopper versions of the same four *Hox* genes. In the grasshopper, each *Hox* gene is expressed in a discrete region and specifies the identity of that region.

Bi Dünya Biyoloji
Bektaş Tepe
gezimania_tr

Genomları Karşılaştırmak: Ortaklıklar ve Çeşitlilik

- Gelişimsel mekanizmaların benzerliği, yaşamın ortak kökenini yansıtır.
- Farklılıklar ise evrimsel süreçte ortaya çıkan büyük yapısal ve işlevsel çeşitliliği oluşturur.
- Genom karşılaştırmaları, evrimin nasıl işlediğini daha net anlamamızı sağlar.
- Sonraki bölümlerde, bu genetik temelin organizma düzeyindeki çeşitliliğe nasıl yansıdığı incelenecektir.

Bi Dünya Biyoloji

Bektaş Tepe
gezimania_tr

Teşekkür ederim

Prof. Dr. Bektaş TEPE